

บทที่ 2

บทบาทของพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ตามแนวพุทธศาสนา

การสงเคราะห์หรือการให้ความช่วยเหลือเป็นลักษณะของการสร้างกุศลตามความเชื่อทางศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาสอนให้ทุกคนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยมีวัตถุประสงค์คือต้องการให้สรรพสัตว์ทั้งปวงพ้นจากความทุกข์ ที่เป็นเช่นนี้เพราะอาศัยเหตุที่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงวางแนวทางไว้ให้พุทธศาสนิกชนปฏิบัติตาม ดังที่พระองค์ทรงมีปณิธานไว้ให้สาวกได้ปฏิบัติว่า “พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์” (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 4, ข้อ 32, น. 25) นี่คือเหตุผลว่าทำไมพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาแห่งการช่วยเหลือหรือสงเคราะห์ประชาชนให้ได้ประโยชน์สุขในการดำเนินชีวิต

ดังนั้นเมื่อประชาชนยังมีความทุกข์ ความเดือดร้อน จึงเป็นภาระหน้าที่ที่สถาบันทางศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนาซึ่งเป็นสถาบันหลักของสังคมไทยต้องทำการอนุเคราะห์สงเคราะห์แก่ประชาชนที่ประสบปัญหาโดยเฉพาะในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นและปัญหาความไม่สามัคคีกันของคนในชาติ ได้ทำให้ประชาชนต้องประสบกับปัญหาความทุกข์นานัปการ เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร ปัญหายาเสพติด ปัญหาการว่างงาน ปัญหาครอบครัว ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ ฯลฯ ส่งผลให้ประชาชนมีชีวิตที่ขาดความสุข ครอบครัวขาดความมั่นคงและอบอุ่น บางคนต้องหันไปพึ่งยาเสพติด หรือฆ่าตัวตายเพื่อหนีปัญหา

ปัญหาอีกประการหนึ่งที่สำคัญคือ ปัญหาการขาดโอกาสทางการดำเนินชีวิตและขาดโอกาสทางการศึกษาของเด็กจำนวนหนึ่งในสังคมไทย ซึ่งเด็กๆเหล่านี้จะเป็นผู้ใหญ่ที่จะช่วยพัฒนาประเทศหรือสร้างปัญหาให้แก่ประเทศ ก็อยู่ที่การวางรากฐานของชีวิตและทางการศึกษาให้แก่พวกเขาในปัจจุบัน ด้วยการมองเห็นปัญหาดังกล่าวอีกทั้งหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาซึ่งมีคำสอนล้วนเป็นไปเพื่อการสงเคราะห์และแนวปณิธานของพระพุทธองค์ที่ทรงวางไว้ให้สาวกได้ปฏิบัติตาม พระสงฆ์ซึ่งเป็นกำลังหลักของสถาบันศาสนาจึงได้เข้ามามีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือประชาชนผู้ประสบกับความทุกข์ความเดือดร้อน

การเข้ามามีบทบาทด้านการให้ความช่วยเหลือหรือสงเคราะห์ประชาชนของพระสงฆ์ โดยการอาศัยหลักธรรมคำสอนในทางพุทธศาสนาซึ่งเป็นหลักธรรมสอนให้ผู้ที่ปฏิบัติตามสามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น นอกจากนั้นแล้วยังสอนให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ซึ่งตรงกับงานสังคมสงเคราะห์ที่มีลักษณะของการให้ความช่วยเหลือผู้ประสบปัญหาให้สามารถดำรงตนอยู่ได้ในสังคมอย่างมีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยที่งานทางสังคมสงเคราะห์นั้นมีความเป็นวิชาชีพโดยเฉพาะ มีการศึกษาเล่าเรียนและวางกรอบการปฏิบัติงาน มีหลักการ วิธีการที่ใช้ในการปฏิบัติงานโดยเฉพาะ

ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยจึงจะทำการศึกษาในส่วนที่เกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ตามแนวพุทธศาสนา โดยจะศึกษาถึงบทบาทและหลักธรรมเกี่ยวกับการสงเคราะห์ที่พระพุทธเจ้าทรงวางแนวทางไว้ ด้วยเหตุที่สังคมไทยมีพุทธศาสนาเป็นรากฐานการดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่ การให้การสงเคราะห์หรือการให้ความช่วยเหลือแก่ประชาชนโดยพระสงฆ์นั้น น่าจะได้นำหลักธรรมของพุทธศาสนามาใช้เป็นหลัก โดยในบทนี้ผู้วิจัยจะทำการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวต่อไป

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาท

2.1.1 ความหมายและลักษณะของบทบาท

คำว่า “บทบาท” (Role) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 อธิบายว่า บทบาท คือ การทำท่าตามบท, การรำตามบท, โดยปริยายหมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542, 2546, น. 602) และมีผู้ให้คำนิยามไว้ดังนี้

สุพัตรา สุภาพ ได้ให้ความหมายว่า บทบาท หมายถึง การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) บุคคลที่มีสถานภาพต่าง ๆ อาจจะมีบทบาทต่าง ๆ กันออกไปและทั้งบทบาททั้งสถานภาพก็เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้เสมอ ยิ่งสังคมซับซ้อนมากขึ้นเท่าไร บทบาทยิ่งจะแตกต่างกันมากขึ้น เพราะบางบทบาทคนธรรมดาสามัญปฏิบัติได้แต่บางบทบาทก็ต้องอาศัยความชำนาญพิเศษที่มีคนเพียงไม่กี่คนทำได้ บุคคลแต่ละคนมีบทบาทหลายอย่างในเวลาเดียวกัน และบุคคลถูกคาดหวังให้ปฏิบัติตามบทบาทต่าง ๆ ที่ตนมีอยู่ จำกัดขอบเขตในการเลือก และมีปัญหาที่บุคคลจะต้องแก้ไขเอง แต่การปฏิบัติบทบาทหนึ่ง อาจจะไปขัดกับอีกบทบาทหนึ่งก็

ได้นั้นคือบทบาทที่ขัดแย้ง ดังนั้นเราสามารถจะเข้าใจพฤติกรรมส่วนใหญ่ได้โดยดูจากตำแหน่งของบุคคลในโครงสร้างสังคม (สุพัตรา สุภาพ, 2522, น. 52)

อาานนท์ อภาภิรมย์ ได้ให้ความหมายว่า บทบาท เป็นรูปการที่เคลื่อนไหวหรือรูปการทางพฤติกรรม มีบทบาททางตำแหน่งที่เป็น เช่น บทบาทของนายกรัฐมนตรีนครี และบทบาทที่ไม่มีตำแหน่ง เช่น แม่บ้านแสดงบทบาทของนางพยาบาลในเมื่อคนในครอบครัวเจ็บป่วย ทั้งที่ตนเองมิได้เป็นพยาบาล เป็นต้น (อาานนท์ อภาภิรมย์, 2525, น. 53-54)

พิศวง ธรรมพันทา ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท คือ การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ ดังนั้น บทบาทจึงเป็นลักษณะที่เปลี่ยนแปลงได้ หรือเป็นแง่พฤติกรรมของสถานภาพ ตัวอย่างเช่น สามีพึงเลี้ยงดูปกป้องคุ้มครองภรรยา ครูพึงสั่งสอนนักเรียน เป็นต้น (พิศวง ธรรมพันทา, 2523, น. 3)

สงวน สุทธิเลิศอรุณ ได้ให้ความหมายว่า บทบาท หมายถึง การประกอบพฤติกรรมตามตำแหน่ง ซึ่งเป็นไปตามความคาดหวังของสังคมหรือตามลักษณะการรับรู้ หรือตามที่แสดงจริง บทบาทเป็นผลรวมของสิทธิและหน้าที่ เช่น บุคคลที่มีตำแหน่งเป็นครู ก็ต้องประกอบพฤติกรรมในการสอนและอบรม เมื่อแสดงพฤติกรรมดังกล่าวแล้วจะเป็นไปตามที่สังคมคาดหวังหรือไม่ก็ได้ (สงวน สุทธิเลิศอรุณ, 2525, น. 58)

สรุปแนวคิดของบทบาทจากความหมายที่กล่าวมา ผู้วิจัยสรุปว่า บทบาท เป็นแบบแผน หรือการกระทำต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับอำนาจ หน้าที่ สิทธิ ซึ่งจะอยู่ในขอบเขตของสถานภาพหรือฐานะของตำแหน่งทางสังคมที่บุคคลนั้นดำรงอยู่ ผู้ใดก็ตามที่เขามีสถานภาพใด สถานภาพหนึ่ง ผู้นั้นย่อมถูกคาดหวังว่าเป็นผู้ที่ต้องกระทำตามบทบาทและตามที่สถานภาพเขากำหนด ทั้งโดยตัวเองและคนอื่น ๆ เช่น ครูกับศิษย์ พระสงฆ์ ซึ่งดำรงสถานภาพเป็นพระสงฆ์ก็ต้องมีสามัญสำนึกและคาดหวังต่อบทบาทจริงของตนเอง บุคคลต่าง ๆ ก็ต้องคาดหวังที่จะให้พระสงฆ์ปฏิบัติตามบทบาทของท่านด้วย

ส่วนลักษณะของบทบาท สงวน สุทธิเลิศอรุณ ได้กล่าวถึงบทบาทตามนัยสิทธิและหน้าที่ตามสถานภาพในการแสดงบทบาทไว้ 3 ลักษณะ คือ

1) บทบาทตามความคาดหวัง (Expected Role) เป็นบทบาทที่ต้องแสดงตามความคาดหวังของผู้อื่น เช่น บทบาทของนักเรียนตามความคาดหวังของครู

2) บทบาทตามลักษณะการรับรู้ (Perceived Role) เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพรับรู้ว่าจะมีบทบาทอย่างไร เช่น ครูจะรู้ตัวเองดีว่าควรจะแสดงพฤติกรรมอย่างไร

3) บทบาทที่แสดงจริง (Actual Role) เป็นบทบาทหน้าที่ที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจจะเป็นบทบาทตามที่สังคมคาดหวัง หรือเป็นบทบาทที่ตนเองคาดหวัง หรืออาจจะเป็นตามทั้งสังคมคาดหวังและตนเองคาดหวังก็ได้ (สงวน สุทธิเลิศอรุณ, 2523, น. 39)

สำราญ ต้นเรื่องศรี ได้สรุปถึงลักษณะของบทบาทไว้ 3 ลักษณะ คือ

1) บทบาทที่กำหนดไว้ หรือบทบาทตามอุดมคติ เป็นบทบาทที่มีการกำหนดสิทธิและหน้าที่ของตำแหน่งทางสังคมไว้

2) บทบาทที่คาดหวัง เป็นบทบาทที่ต้องแสดงความคาดหวัง ในขณะที่เดียวกันเจ้าของสภาพนั้นก็สามารถที่จะรู้ว่าตนเองมีบทบาทอย่างไร และสามารถที่คาดหวังตัวเองว่า ควรจะแสดงพฤติกรรมอย่างไร ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเหมาะสมที่สังคมคาดหวังและตนเองคาดหวัง

3) บทบาทที่เป็นจริง เป็นบทบาทที่เจ้าของสถานภาพแสดงจริง ซึ่งอาจเป็นบทบาทที่สังคมคาดหวัง หรือบทบาทที่ตนเองคาดหวัง หรืออาจจะเป็นบทบาทที่สังคมคาดหวังและตนเองคาดหวัง (สำราญ ต้นเรื่องศรี, 2530, น. 16)

จากลักษณะของบทบาทที่กล่าวข้างต้น ผู้วิจัยสรุปว่า ลักษณะการแสดงออกของบทบาทมี 3 ลักษณะ คือ

1) บทบาทตามอุดมคติ เป็นบทบาทที่ได้กำหนดไว้ตามสิทธิและหน้าที่ตามตำแหน่งที่ได้รับ

2) บทบาทตามความคาดหวัง เป็นบทบาทที่ต้องแสดงความคาดหวังทั้งเป็นความคาดหวังของตนเองและของสังคม

3) บทบาทที่เป็นจริง เป็นบทบาทที่แท้จริงทั้งตามความเชื่อและโอกาสที่จะอำนวยความสะดวกให้เกิดการกระทำ

2.2 บทบาทของพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

ในการศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการสงเคราะห์นั้น นอกจากจะต้องทราบความหมายและลักษณะของบทบาทแล้ว คำว่า “การสงเคราะห์” ก็เป็นคำหนึ่งที่ต้องทราบเช่นกัน คำว่า สงเคราะห์ มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลีว่า สงคฺห หมายถึง อันสงเคราะห์ อันถือตาม อันรวบรวม อันย่อ อันเกื้อกูล อันเอื้อเพื่อ อันช่วยเหลือ อันอุดหนุน อันรวมเข้า อันย่นเข้า อันสังเขป.. (ป. หลงสมบุญ, 2519, น. 612) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ให้ความหมายว่า หมายถึง การช่วยเหลือ การอุดหนุน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542, 2546, น.

1113) พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ให้ความหมายว่า หมายถึง 1.การช่วยเหลือ การเอื้อเฟื้อเกื้อกูล 2.การรวมเข้า ย่นเข้า จัดเข้า (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2546, น. 247-248)

ดังนั้น การสงเคราะห์ รวมความแล้วจึงมีความหมาย คือ การช่วยเหลือ แต่ในทางพุทธศาสนา การสงเคราะห์หรือการให้ความช่วยเหลือ มีความหมายกว้างกว่าความหมายทั่วไป คือการสงเคราะห์ต้องเป็นการสงเคราะห์ที่ฉลาดไม่มงาย นอกจากจะเป็นการสงเคราะห์ด้วยวัตถุที่จำเป็นแล้ว ยังเป็นการสงเคราะห์ทางจิตใจ ให้ผู้รับการสงเคราะห์เกิดนิสัยที่อยากจะช่วยตนเอง ไม่ทำให้ผู้รับการช่วยเหลือเกิดนิสัยที่รอการช่วยเหลือจากผู้อื่น ดังที่พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่า

...สงเคราะห์เพื่อให้เขาช่วยตัวเองได้ คือ ทำให้เขารู้และสามารถที่จะช่วยตัวเองได้ จะเป็นการสงเคราะห์ที่มีผลยืนยาวและมีผลจริง ถ้าจะสงเคราะห์ตะพึดตะพือมีแต่ทำให้คนอื่นแฉะ สงเคราะห์ด้วยวัตถุมากเกินไปก็ทำให้โง่งม จะต้องสงเคราะห์ให้เขาฉลาดขึ้น ให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร ชีวิตเป็นอย่างไร เกิดมาทำไม จะต้องทำอะไร จะต้องให้เขาดั้งหน้าช่วยตนเองก่อน เราจะต้องช่วยเขาให้ถูกในการที่จะมีชีวิตอยู่ในโลกให้สมกับที่เป็นมนุษย์ที่ดีในโลก เพราะฉะนั้นการสงเคราะห์ทางวัตถุก็ทำไปตามสมควรแต่ต้องสงเคราะห์ให้เกิดความสว่างไสวทางวิญญาณ (พุทธทาสภิกขุ, 2525, น. 126-128)

จากความหมาย การสงเคราะห์ตามพจนานุกรมและจากปราชญ์ทางพุทธศาสนา ผู้วิจัยสรุปว่า การสงเคราะห์ คือ การช่วยเหลือ การอุดหนุน การเอื้อเฟื้อเกื้อกูล แต่การช่วยเหลือดังกล่าวไม่ได้เน้นการช่วยเหลือแต่เพียงวัตถุเพียงอย่างเดียว แต่ต้องเป็นการช่วยเหลือให้ผู้รับการช่วยเหลือทางจิตใจให้เกิดปัญญาด้วย และการช่วยเหลือนั้นผู้ให้การสงเคราะห์ต้องไม่สงเคราะห์ให้ผู้รับการสงเคราะห์หรือการช่วยเหลือโดยไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้นผู้ให้การสงเคราะห์ต้องอาศัยหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องมือสงเคราะห์เพื่อให้ตนมีสัมมาทิฐิ จากนั้นจึงสงเคราะห์ผู้อื่นได้อย่างที่เรียกว่ามีสัมมาทิฐิ เมื่อนั้นการสงเคราะห์เช่นนี้จะเป็นการสงเคราะห์ด้วยการใช้ปัญญาประกอบ ซึ่งทั้งผู้ให้การสงเคราะห์และผู้รับการสงเคราะห์ก็จะได้รับประโยชน์จากการสงเคราะห์ได้อย่างถูกต้อง ทำให้บรรลุจุดหมายของการสงเคราะห์ คือ ช่วยทำให้พึ่งตนเองได้ ทั้งผู้ให้การสงเคราะห์และรับการสงเคราะห์สามารถเป็นที่พึ่งของตนเองได้ คือ ผู้ให้ก็ไม่เบียดเบียนตน เพราะพึ่งตนเองได้ ส่วนผู้รับเมื่อได้รับการสงเคราะห์ก็จะพึ่งตนเองได้ ไม่เป็นภาระแก่คนอื่น

จากที่กล่าวมาเกี่ยวกับความหมายของการสงเคราะห์ในทางพุทธศาสนา พระสงฆ์มีบทบาทเป็นผู้ให้การสงเคราะห์มาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนกระทั่งปัจจุบัน เมื่อสืบค้นจากคัมภีร์สำคัญของพุทธศาสนา พบว่าบทบาทของพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ประชาชนสมัยพุทธกาลนั้น โดยส่วนใหญ่พระสงฆ์ที่มีบทบาทโดดเด่นมักจะเป็นพระอรหันต์หรือพระอัครสาวก ซึ่งมีบทบาทในการช่วยเหลือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอน เพื่อเป็นการสงเคราะห์ประชาชนตามสถานที่ต่าง ๆ ที่ได้จาริกไปตามปกติอยู่แล้ว ทั้งนี้กล่าวได้ว่าบทบาทการสงเคราะห์ของพระสงฆ์นั้นมีพระพุทธรูปเจ้าเป็นแบบอย่างที่ทรงทำการสงเคราะห์ประชาชนเพื่อให้พวกเขาพ้นจากความทุกข์ โดยที่การเกิดขึ้นของพุทธศาสนามีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การพ้นทุกข์ ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏอีกต่อไป การแนะนำสั่งสอนและการช่วยเหลือประชาชนต่าง ๆ จึงมุ่งที่การช่วยให้เขามีปัญญาเกิดดวงตาเห็นธรรมจนสามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ การพัฒนาปัญญาจึงเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ด้วยเหตุผลดังกล่าวพระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้เรียนรู้หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้าและปฏิบัติตามนั้น ต้องมีบทบาทในการสงเคราะห์แก่ประชาชนด้วยการนำหลักธรรมไปเผยแผ่ให้ประชาชนได้รู้และเข้าใจหลักคำสั่งสอนและการดำเนินชีวิต เพื่อประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ ซึ่งถือว่าเป็นบทบาทหนึ่งที่พระสงฆ์จะต้องทำเพื่อเป็นการสงเคราะห์กับทุกคนให้พัฒนาจิตใจและปัญญา อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขและให้ประชาชนที่ได้รับการสงเคราะห์นั้นได้เข้าใจหลักของความจริงและสามารถที่จะช่วยเหลือตนเองได้ ดังนั้นในส่วนต่อไปผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวกับการสงเคราะห์ในพุทธศาสนาและของพระสงฆ์ต่อไป

2.2.1 บทบาทการสงเคราะห์ด้านต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

ดังที่กล่าวไว้แล้วว่าเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาคือการพัฒนาปัญญาให้เจริญสูงสุดจนสามารถพ้นจากความทุกข์ ดังนั้นบทบาทของพระสงฆ์ที่ให้การสงเคราะห์ประชาชนที่กระทำเป็นบทบาทหลักคือบทบาทในการพัฒนาปัญญาให้กับประชาชน อย่างไรก็ตามการจะพัฒนาให้ปัญญาเกิดขึ้นได้นั้น ในบางกรณีก็ต้องช่วยให้เขามีความพร้อมทางกายภาพด้วยการสงเคราะห์ด้วยปัจจัย 4 คือ มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค เพียงพอที่จะทำให้เขาสามารถดำเนินชีวิตอย่างปกติได้ก่อนจึงจะสามารถพัฒนาปัญญาให้เกิดขึ้นได้ หากต้องยังหิวโหย ก็ยากที่จะทำปัญญาเกิดขึ้นได้ เหตุนี้เองการสงเคราะห์จึงเกิดขึ้นมาพร้อมกับการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้น สังคมส่วนใหญ่ยังเป็นสังคม

เกษตรกรรม ผู้คนจำนวนมากยังมีความเป็นอยู่อย่างลำบาก เมื่อพระสงฆ์จะไปประกาศพระศาสนาจึงต้องช่วยเหลือให้เขาได้มีอยู่มีกินเพียงพอที่จะสามารถพัฒนาปัญญาต่อไปได้

การสงเคราะห์จึงเกิดขึ้นมาพร้อมกับการเผยแผ่พุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ในหลายกรณีที่พระองค์ไปเผยแผ่พระพุทธานุชาต พระพุทธองค์ก็ได้สงเคราะห์ให้เขามีความเป็นอยู่อย่างปกติก่อน จึงค่อยสอนธรรมะภายหลัง ยกตัวอย่างเช่น ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ทรงตรวจดูโลกเห็นอุบาสกคนเข็ญใจชาวเมืองอาฬวี จึงมีพระประสงค์จะเสด็จไปโปรดคนเข็ญใจได้ยินว่าพระศาสดาจักเสด็จมาเมืองอาฬวี จึงตั้งใจไว้แต่กลางคืนว่า รุ่งเช้าจะไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้า แต่โชคไม่เข้าข้างอย่างที่ตั้งใจเอาไว้ เพราะพอถึงรุ่งเช้า ถึงเวลาที่เขาคควรไปฟังธรรม ปรากฏว่า โคของเขาหายไปตั้งแต่ตอนกลางคืน คนเข็ญใจนั้นเป็นคนยากจนมาก ไม่อาจจะปล่อยให้โคหายไปได้ จึงออกจากบ้านรีบติดตามโคไปในป่า โดยหวังว่าจะพบได้ในเวลาอันไม่นาน แล้วกลับมาให้ทันฟังธรรมเทศนาพอดี แต่กว่าจะได้พบโค ก็เป็นเวลาเลยเพียงวันไปแล้ว เขาจึงรีบนำโคกลับบ้านด้วยความเหนื่อยและอ่อนเพลียจากการเที่ยววิ่งหาโคท่ามกลางแดด แต่เขาก็ไม่ประสงค์จะพักผ่อน รีบตรงไปที่พระพุทธเจ้าประทับ โดยหวังว่าอย่างน้อยที่สุด เขาจะได้ฟังธรรมเทศนาตอนท้ายสักกนิทหนึ่งก็ยังดี

แต่เมื่อเขาเข้ามาที่ประตู พระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นเขาและได้ตรัสถามว่า เขาได้รับประทานอาหารอะไรมาบ้างแล้วหรือยัง คนเข็ญใจผู้นั้นได้ทูลว่า เขาเพิ่งกลับมาจากการตามโคตั้งแต่เช้า และไม่ได้หยุดหาอะไรรับประทาน

เมื่อพระพุทธองค์ได้สดับดังนั้นก็รับสั่งให้อุปัฏฐากผู้หนึ่งของพระองค์ไปนำอาหารบางอย่างมาให้คนเข็ญใจผู้นั้น และได้ทรงรอนจนกว่าเขาจะรับประทานเสร็จ

ฝ่ายคนเข็ญใจผู้นั้นเมื่อได้รับประทานอาหารระงับความหิวและความกระหายแล้ว ก็ตั้งใจฟังธรรมจนจบ ก็ได้ดวงตาเห็นธรรมประกาศตัวเป็นสาวกนับถือพระรัตนตรัยตลอดชีวิต (พระพุทธโฆษาจารย์, 2547, น. 195-196) จากเหตุการณ์นี้ก็แสดงให้เห็นว่า หากพัฒนาปัญญาจะเกิดขึ้นได้ยาก หากคนผู้นั้นกำลังมีความทุกข์พื้นฐานทางกายอยู่ จิตใจก็จะไม่สงบและไม่พร้อมที่จะพัฒนาปัญญา การสงเคราะห์จึงเป็นสิ่งสำคัญควบคู่ไปกับการพัฒนาปัญญา

อีกกรณีหนึ่งในขณะที่พระองค์เสด็จไปประทับอยู่ ณ ปากุณทธาน เมืองกุณฑลโกปิยะ พระนางสุปวาสาผู้เป็นพระธิดาของพระโกปิยะวงศ์ ได้ทรงพระครรภ์อยู่ถึง 7 ปี และประสูติพระครรภ์อยู่ถึง 7 วัน มีความทุกข์เวทนาแสนสาหัส จึงให้พระสวามีไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามว่า เหตุใดพระพุทธเจ้าจึงทรงมีพระพลาณามัยสมบุรณ์ แต่พระนางเองกลับทนทุกข์แสนสาหัส ขอให้พระองค์แสดงธรรมเพื่อกำจัดความทุกข์และถึงซึ่งความสุขในนิพพานด้วย เมื่อพระสวามีไปเฝ้า

พระพุทธเจ้าและพระองค์ทรงทราบเรื่องแล้ว พระองค์ได้ทรงประทานพรว่า พระนางสุปปวาสา โภทียธิดาจะเป็นผู้มีสุขภาพโรคมิได้ คลอดบุตรหาโรคมิได้เกิด ปรากฏว่า พระนางสุปปวาสาได้ ประสูติพระโอรสโดยปลอดภัย ทั้งพระนางและพระโอรสก็มีสุขภาพดี (พระพุทธโฆษาจารย์, 2531, น. 236-237) เหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระพุทธเจ้ามิได้เพียงแต่สั่งสอนพระธรรม เท่านั้น แต่พระองค์ยังทรงมีน้ำพระทัยเมตตากรุณาและทรงสงเคราะห์ฆราวาสให้พ้นทุกข์เท่าที่ พระองค์จะทรงช่วยเหลือได้

นอกจากพระพุทธเจ้าจะสงเคราะห์ประชาชนไปพร้อมกับการแสดงธรรมแล้ว พระสงฆ์สาวกในสมัยพุทธกาลก็ได้ทำตามอย่างที่พระองค์ทรงทำเช่นเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น พระสารีบุตร ซึ่งเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ท่านได้ให้การสงเคราะห์แก่เยาวชนหลายคนด้วยกัน โดยท่านได้ให้การบรรพชาแก่สามเณรหลายรูป ทำให้เยาวชนเหล่านั้นมีโอกาสได้ศึกษา และปฏิบัติธรรมจนบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ยกตัวอย่าง เช่น สามเณรสังกัจจาย ซึ่งเป็นบุตรของ ธิดาของตระกูลมั่งคั่งในกรุงสาวัตถี ในขณะที่สามเณรสังกัจจายจะอยู่ในครรรค์ มารดาก็เสียชีวิตลงด้วย โรคอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อศพของมารดาถูกเผาอยู่ เนื้อส่วนที่เหลือไหม้ไป เว้นแต่เนื้อท้อง พวก สัปเหร่อก็ยกเนื้อท้องของนางลงจากเชิงตะกอน แหวด้วยหลาวเหล็กในที่ 2-3 แห่ง ปลายหลาว เหล็กกระทบหางตาของทารก พวกสัปเหร่อแหวเนื้อท้องอย่างนั้นแล้ว จึงโยนไปบนกองถ่านอีกครั้ง แม้ว่าเนื้อท้องถูกไฟไหม้แล้ว แต่ทารกกลับไม่ไหม้ พวกสัปเหร่อเห็นทารกอย่างนั้นก็เกิดอัศจรรย์ และแปลกใจ จึงอุ้มเด็กนั้นนำไปภายในบ้านแล้วถามพวกหมอยาว่า หมอยาตอบว่า "ถ้าทารกนี้ จักอยู่ครองเรือน พวกญาติตลอด 7 เครือสกุล จักไม่ยากจน ถ้าจักบวช จักเป็นผู้อัน สมณะ 500 รูปแวดล้อมเที่ยวไป" พวกญาติจึงตั้งชื่อว่าสังกัจจาย เพราะหางตาของเขาแตกด้วยขอ เหล็ก และเลี้ยงไว้ด้วยตั้งความหวังว่าจะให้บวชในสำนักของพระสารีบุตร เมื่อสังกัจจายโตขึ้นอายุ ได้ 7 ขวบแล้วจึงนำไปยังสำนักพระสารีบุตร และท่านก็ได้บรรพชาให้เป็นสามเณรในพุทธศาสนา (พระพุทธโฆษาจารย์, 2543, น. 183-184)

เมื่อพิจารณาถึงการสงเคราะห์ในพุทธศาสนาแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าอาจสามารถแบ่ง ลักษณะการสงเคราะห์ออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ

1) การสงเคราะห์ระดับโลกียสุข คือ การสงเคราะห์ให้ประชาชนได้รับความสุขอย่าง โลกียอันเป็นวิสัยของชาวโลก เป็นความสุขที่ยังประกอบด้วยอาสวะ เช่น กามสุข มนุษยสุข ทิพย สุข ตลอดจนถึงฌานสุข และวิปัสสนาสุข

2) การสงเคราะห์ระดับโลกุตตรสุข คือ สงเคราะห์บุคคลผู้จะได้บรรลุพระนิพพานให้ได้รับความสุขจากโลกุตตร หรือความสุขที่เหนือกว่าระดับชาวโลก คือ ความสุขเนื่องด้วยมรรคผลนิพพาน

ดังนั้น การสงเคราะห์ทั้ง 2 ระดับ จึงมีวัตถุประสงค์อยู่ 2 ประการ คือ สงเคราะห์ให้เกิดความเห็นชอบ มีสัมมาทิฐิ และสงเคราะห์เพื่อให้บรรลุถึงมรรคผลนิพพาน

2.2.2 หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการสงเคราะห์

จากการศึกษาความหมายของคำว่า การสงเคราะห์ จะเห็นว่าในความหมายทั่วไปตามพจนานุกรมอธิบายว่าเป็น การช่วยเหลือ แต่ในทางพุทธศาสนากลับมีความหมายมากกว่าการช่วยเหลือในความหมายทั่วไป นั่นก็คือไม่ใช่ช่วยเหลือด้วยการเอาอะไรไปให้แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่พุทธศาสนาสอนให้ผู้สงเคราะห์ทำการช่วยเหลือด้วยการไม่ให้แต่เพียงวัตถุเพียงอย่างเดียว โดยต้องช่วยด้วยการสงเคราะห์ทางจิตใจให้เกิดปัญญาในทางที่ชอบด้วย การสงเคราะห์เช่นนี้จึงสามารถทำให้ผู้รับการสงเคราะห์เมื่อรับการช่วยเหลือแล้วจะสามารถช่วยตนเองและพัฒนาตนได้ด้วยตนเองอันเป็นการช่วยเหลือที่ยั่งยืน

การสงเคราะห์ในทางพุทธศาสนาดังกล่าวจึงจำเป็นต้องอาศัยหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งนี้เพื่อให้การสงเคราะห์นั้นเป็นไปอย่างถูกต้องหรืออย่างมีสัมมาทิฐิทั้งผู้ให้การสงเคราะห์และผู้รับการสงเคราะห์ ดังนั้นผู้วิจัยขอเสนอหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่สนับสนุนให้เกิดการสงเคราะห์ ดังต่อไปนี้

ก. การสงเคราะห์ตามหลักพรหมวิหาร

หลักธรรมสำคัญที่จะขาดเสียมิได้หลักหนึ่งสำหรับการสงเคราะห์ คือ หลักพรหมวิหาร 4 ซึ่งถือเป็นหลักของการสงเคราะห์ และเป็นหลักที่ใช้ประกอบกับหลักธรรมต่าง ๆ เพราะผลของการปฏิบัติจะได้ผลก็ต่อเมื่อยึดหลักพรหมวิหารธรรมควบคู่ไปด้วยกัน

พรหมวิหาร เป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ เป็นธรรมประจำใจอันประเสริฐ เป็นหลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ เป็นธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ

พรหมวิหาร 4 นั้นประกอบไปด้วย

1) เมตตา ความรักใคร่ ปราบปรามคืออยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่เมตรี เป็นการตั้งจิตปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า เป็นหลักธรรมที่เป็นบ่อเกิดการสงเคราะห์ต่าง ๆ ที่ช่วยเหลือทางการศึกษาและศาสนาในด้านต่าง ๆ

หลักเมตตาธรรมเป็นหลักธรรมที่ช่วยให้สังคมเกิดความก้าวหน้า เป็นหลักธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสสอนให้ศาสนิกชนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะต่างฐานะ หรือต่างสถานะก็ตาม ให้มีเมตตาอย่างไม่มีขอบเขต ไม่พึงมีระยะเวลา พึงมีเมตตาได้ทุกเมื่อ ปราศจากซึ่งอุปสรรค เพราะเมตตาไม่จำเป็นต้องอาศัยทรัพย์สินสิ่งของ แต่เป็นเรื่องของจิตใจที่บริสุทธิ์ ดังพุทธดำรัสที่ว่า

...ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก สัตว์สัตว์ทุกเหล่าในที่ทุกสถาน โดยความเป็นตนในสัตว์ทั้งปวง ด้วยใจประกอบด้วยเมตตาอันไพบูรณ์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 11, ข้อ 234, น. 158)

การเจริญเมตตา มี 2 ลักษณะ

(1) เมตตาเจาะจงเรียก “อิทิสมรณา” คือ ตั้งใจเจาะจงให้คนนั้นคนนั้นมีความสุข

(2) เมตตาไม่เจาะจง เรียกว่า “อนิทิสมรณา” คือ แผ่เมตตาให้สรรพสัตว์ทั่วหน้า (ปิ่น มุกกันต์, 2526, น. 206 – 207)

และวิธีอบรมให้เป็นผู้มีเมตตาธรรม คือระงับใจมิให้โกรธแค้น หรืออาฆาตพยาบาท พยายามสงบระงับเสีย และพยายามหัดคิดว่าตนปรารถนาสุขเช่นใด บุคคลอื่นก็ย่อมปรารถนาสุขด้วย และสุดท้ายแผ่จิตเมตตาต่อสรรพสัตว์ ดังเช่นคิดว่า “จงอย่ามีเวร อย่ามีเบียดเบียน อย่ามีทุกข์ มีสุข รักษาตนให้สวัสดิ์เถิด”

อันที่จริงภาวะของจิตที่มีความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุขนั้นมิได้อยู่ในตน และเป็นปกติวิสัย แต่ยังเจือด้วยราคะสินหาบ้าง ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนธรรมให้ปรับปรุงสูงยิ่งขึ้นไป คือ เป็นประโยชน์เกื้อกูลขึ้นมาและแผ่เมตตากว้างขวางออกไป มิให้มีคับแคบเฉพาะตน หรือคนที่ตนรักเท่านั้น (รวมธรรมะ, 2539, น. 195)

2) กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

ความคิดสงสารช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ยากทั้งปวงนั้น หมายถึง กรุณาต่อบุคคลผู้ซึ่งได้ประสบความทุกข์ยาก หรือตกอยู่ในความทุกข์หรืออันตรายใดๆ เกิดความสงสารอยากช่วยให้บุคคลเหล่านั้นพ้นจากความทุกข์ยากลำบากดังนั้นเมื่อถึงคราวที่ผู้ใดตกทุกข์ได้ยากก็จะลงมือช่วยเหลือทันที

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ชวนช่วยช่วยเหลือ สงเคราะห์ผู้ตกทุกข์ และการช่วยเหลือนั้นต้องปราศจากการเบียดเบียนหรือซ้ำเติม และทรงสอนให้มีความกรุณาอย่างกว้างขวาง มิให้คับแคบ เฉพาะตนหรือเฉพาะผู้ที่ตนรัก แต่ให้แผ่ออกไปอย่างไม่มีจำกัด ไม่มีประมาณ

นอกจากนี้พระพุทธองค์ทรงยกย่องผู้มีความกรุณาว่าเป็นลักษณะของมหาบุรุษ ดังพระมหาสมณสุภาสิตแสดงไว้ว่า “มหาบุรุษภาวะสุส ลกฺขณํ กรุณาสโห – อธิยาศัยที่ทนอยู่ไม่ได้ เพราะกรุณา เป็นลักษณะของมหาบุรุษ” (รวมธรรมะ, 2539, น. 195-204)

การฝึกปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีจิตใจกรุณาต่อผู้อื่น อาจปฏิบัติได้ดังนี้

(1) เริ่มด้วยการปลุกฝังความสงสารผู้ได้รับความลำบากให้เกิดขึ้นในใจ

(2) แสดงออกด้วยการช่วยเหลือ เช่น การช่วยเหลือคนเจ็บ การช่วยเหลือเด็กกำพร้า อดอยาก การช่วยเหลือคนขาดแคลน หรือช่วยเหลือผู้ตกอยู่ในอันตราย เป็นต้น ทั้งนี้ก็เพื่อให้เขาพ้นจากความทุกข์ตามกำลังที่เราจะช่วยให้

ความคิดที่จะช่วยให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ เป็นความคิดดี ความคิดที่ถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ หากหมั่นฝึกความคิดเช่นนี้ ก็จะทำให้เราเป็นคนที่น่าสรรเสริญ เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีอย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตาม การช่วยเหลือหรือการสงเคราะห์ก็ต้องเป็นไปอย่างถูกต้องตามหลักของพุทธศาสนา และช่วยเหลืออย่างไม่เลือกหน้า เลือกรูานะ ไม่เลือกว่าบุคคลนั้นจะอยู่ในกาลไหน เวลาใด ความกรุณาเยื่อใยสามารถกระทำได้ทุกสถานที่ ทุกทิศทาง ทุกกาลเวลา ไม่เลือกสถานะ หรือหน้าที่ดังพุทธดำรัสที่ว่า

...ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยความกรุณาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน โดยความเป็นตนในสัตว์ทั้งปวง ด้วยใจอันประกอบด้วยความกรุณาอันไพบุลยถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้

ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 11, ข้อ 234, น. 158)

การแสดงความกรุณา บางกรณีกระทำไว้ล่วงหน้าก่อนมีเหตุต่างๆ เกิดขึ้น เพราะเหตุบางอย่างถูกเงิน เมื่อเกิดขึ้น ต้องแก้ไขทันทีจึงจะทันการ เช่น การจัดตั้งหน่วยบรรเทาทุกข์ โรงพยาบาล หรือกิจกรรมของวัดที่จัดขึ้น เพื่อช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก เป็นต้น (ปิ่น มุทุกันต์, 2514, น. 237-247)

3) มุทิตา ความยินดีในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป

ภาวะของจิตที่ยินดีเมื่อผู้อื่นได้รับความสุขด้วยสมบัติต่างๆ ย่อมปราศจากซึ่งความริษยา ตัดซึ่งความยินร้าย ไม่ยินดีด้วยริษยา

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้ปรับปรุงภาวะที่มีอยู่แล้วในใจนี้ ให้เป็นธรรมขึ้น คือให้เป็นคุณอันบริสุทธิ์ที่เกื้อกูลกว้างขวางออกไป มิให้มีมุทิตาเฉพาะในกลุ่มของตน คนที่ตนรักหรือเฉพาะตนเท่านั้น แต่ให้กว้างขวางออกไปอย่างไม่จำกัดประมาณ ดังพุทธภาษิตว่า “พึงแผ่จิตถึงสัตว์ทั้งปวงด้วยมุทิตา เหมือนอย่างเห็นบุคคลผู้เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ ก็บันเทิงยินดีฉะนั้น (รวมธรรมะ, 2539, น. 195-204) และการแผ่มุทิตาจิตก็จำเป็นที่จะต้องแผ่ไปทุกทิศ ไม่เลือกกว่าจะเป็นบุคคลชาติใด วรรณะใด หรือมีสถานะ ฐานะอย่างไร ดังพุทธดำรัสว่า

...ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยมุทิตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก ทั่วสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน โดยความเป็นตนในสัตว์ทั้งปวง ด้วยใจอันประกอบด้วยมุทิตาอันไพบูรณ์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 11, ข้อ 234, น. 158)

อานิสงส์ของการแสดงมุทิตา คือ ถ้าเป็นคนเสมอกัน ก็จะทำให้อีกฝ่ายรู้ว่าผู้แสดงเป็นคนมีน้ำใจ ถ้าผู้แสดงเป็นผู้ใหญ่กว่า ย่อมทำให้ผู้น้อยเกิดความจงรักภักดี ยึดเป็นที่พึ่ง และถ้าผู้แสดงเป็นผู้ใหญ่กว่า ย่อมทำให้ผู้ใหญ่ออกใจเกิดความเชื่อถือ (ปิ่น มุทุกันต์, 2514, น. 237-247)

4) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยความรักและความชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉย สงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรรับผลอันสมกับที่ความรับผิดชอบของตน

ภาวะของจิตที่มีอาการเป็นกลาง ย่อมเห็นเสมอกันในสัตว์บุคคลทั้งหลาย ในคราวทั้งสองคือ ในคราวที่เกิดภัยพิบัติและในคราวประสบสมบัติ ก็ไม่ยินดียินร้าย มองเห็นว่าทุกอย่าง เป็นไปตามกฎแห่งกรรม มีสุข มีทุกข์ตามผลแห่งกรรม

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้เราพึงแผ่จิตด้วยอุเบกขาไปยังสรรพสัตว์ทั้งปวง มิใช่กระทำเฉพาะตน หรือเพื่อคนที่ตนรักเท่านั้น แต่ต้องทำเพื่อทุกคนอย่างไม่จำกัดขอบเขต และประมาณ ดังพุทธภาษิตว่า

...ดูกรผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยอุเบกขา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก ทั้งสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน โดยความเป็นตนในสัตว์ทั้งปวง ด้วยใจอันประกอบด้วยอุเบกขาอันไพบูรณ์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ฯ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 11, ข้อ 234, น. 158)

อานิสงส์ของการเป็นผู้อุเบกขา ก็คือ ผู้มีอุเบกขาย่อมตั้งอยู่ในความยุติธรรม

สรุปความว่า การสงเคราะห์ตามหลักพรหมวิหาร พระพุทธองค์ทรงสอนให้ผู้ปฏิบัติ รู้จักสงเคราะห์ผู้อื่นดังนี้

1) ที่แรกปฏิบัติด้วยจิตคิดเกื้อกูลแผ่ออกไปในสัตว์บุคคลทั้งสอง นี่คือเมตตา คือ อาการคิดช่วยเหลือเกื้อกูล

2) เมื่อได้ยินได้เห็นที่ทุกข์เดือดร้อน ก็ปฏิบัติบำบัด สงเคราะห์เขาให้พ้นทุกข์ คือ กุณา

3) เมื่อเห็นเขามีสุข ไม่มีทุกข์ ก็พลอยยินดี คือมูทิตา

4) และเมื่อไม่มีกิจที่ควรจะทำต่อไป ก็อุเบกขา คือ พิจารณาดูอยู่เฉย ๆ มีอาการเป็นกลาง

พรหมวิหาร 4 นี้เป็นหลักธรรมสำคัญที่จะช่วยทำให้ผู้คนในสังคมรู้จักช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพราะเมื่อใครเกิดความเมตตาขึ้นมาในดวงใจแล้ว ความกรุณาที่ต้องการช่วยเหลือให้เขาพ้นจากความทุกข์ก็จะเกิดขึ้นตามมา พรหมวิหารจึงนับว่าเป็นพื้นฐานจิตใจที่จะก่อให้เกิดการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน หากปราศจากความเมตตากรุณาต่อกันแล้ว ก็ยากที่จะทำให้การสงเคราะห์กันในสังคมเกิดขึ้นได้

พรหมวิหาร 4 ไม่ได้เป็นธรรมสำหรับผู้ใหญ่เท่านั้น แต่เป็นธรรมสำหรับทุกคนที่จะสร้างความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ทุกคนในสังคมจึงควรนำพรหมวิหารธรรมนี้ไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลที่ดีต่อตนเองและสังคม หากสังคมใดมีพรหมวิหารธรรมแล้ว ก็ย่อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยวิธีการต่างๆ ตามแต่ปัญหาที่สังคมกำลังประสบอยู่

พระพุทธเจ้าได้ทรงเน้นย้ำเกี่ยวกับความเมตตากรุณานี้มาก ดังที่พระองค์ได้เคยตรัสไว้ว่า เมตตาธรรมค้ำจุนโลก ซึ่งนั้นก็หมายความว่า การมีเมตตาต่อกันและกันจะช่วยทำให้โลกของเราดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข การสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลผู้ที่กำลังทุกข์ยากในสังคม จะเกิดขึ้นกับผู้ใดได้ ผู้นั้นจะต้องมีความเมตตากรุณาเกิดขึ้นในดวงใจก่อนเป็นเบื้องต้น หากปราศจากความเมตตากรุณาเสียแล้ว ก็ยากที่จะมองเห็นความทุกข์ยากของคนในสังคม แต่ความเมตตาจะทำให้เรามองเห็นความทุกข์ที่มีอยู่ในที่ต่าง ๆ ของสังคม และช่วยกันหาทางแก้ไขความทุกข์ที่มีอยู่นั้นให้หมดสิ้นไป

ข. การสงเคราะห์ตามหลักสังคหัตถุ

หลักธรรมที่สนับสนุนการกระทำบทบาทในการสงเคราะห์ข้อต่อไปที่ผู้วิจัยจะนำเสนอคือ สังคหัตถุ

สังคหัตถุ แปลว่า ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคี การเอื้อเพื่อเกื้อหนุนกันและกัน ต่างฝ่ายต่างก็อิงอาศัยซึ่งกันและกัน หรือแปลว่า หลักการสงเคราะห์ ขอบเขตของการสงเคราะห์อาจเริ่มจากกลุ่มชนภายในครอบครัวก่อน เช่น บิดามารดา สามีภรรยา บุตรธิดา คนใช้ ข้าทาสบริวาร แล้วขยายขอบเขตให้กว้างออกไปยังเพื่อนบ้านและสังคมในที่สุด หลักการสงเคราะห์นั้น คือ ผู้ให้ยอมเป็นที่รักของผู้รับ คนที่พูดจาไพเราะอ่อนหวาน ย่อมมีทำให้ผู้ฟังรักใคร่ ผู้ทำคุณประโยชน์ยอมเป็นที่เคารพของผู้ได้รับประโยชน์ ผู้ที่วางตัวเสมอ

ต้นเสมอปลายย่อมมีเพื่อนคบค้าสมาคมมาก ด้วยเหตุนี้จึงถือว่าหลักสังคหวัตถุเป็นหลักการ สงเคราะห์ที่จะช่วยให้คนในสังคมเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน คือเมื่อต่างฝ่ายต่างสงเคราะห์ช่วยเหลือ ฟังพากันแล้ว ย่อมเป็นเหตุให้รักใคร่สามัคคีปรองดองกันมากขึ้น ดังนั้นจึงควรส่งเสริมให้คนเรียนรู้ หลักธรรมข้อนี้และนำไปปฏิบัติก็จะเกิดประโยชน์ยิ่งต่อสังคม หลักสังคหวัตถุนี้พระพุทธเจ้าทรงวาง หลักการที่ถือว่าเป็นการสงเคราะห์ไว้ 4 อย่าง ดังปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสกับ สิงคาลกมาณพว่า

...การให้ 1 เจระจาไพเราะ 1 การประพุดติให้เป็นประโยชน์ 1 ความเป็นผู้มีต้นเสมอใน ธรรมทั้งหลาย ในคนนั้นๆ ตามควร 1 ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจในโลกเหล่านี้แล เป็นเหมือนสลักรถอันแล่นไปอยู่ ถ้าธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้ไม่พึงมีไซ้ ภารดา และบิดาไม่พึงได้ความนับถือหรือความบูชาเพราะเหตุแห่งบุตร เพราะบัณฑิต ทั้งหลายพิจารณาเห็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้โดยชอบ ฉะนั้น บัณฑิตเหล่านั้น จึงถึงความเป็นใหญ่ และเป็นผู้อันหมู่ชนสรรเสริญทั่วหน้า ดังนี้ ฯ (พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 11, ข้อ 234, น. 131)

การสงเคราะห์ตามสังคหวัตถุ ดังกล่าว พระพุทธเจ้าตรัสรับรองไว้ใน หัตถกสูตร และลักษณะสูตร ซึ่งสามารถวิเคราะห์เป็น 2 ประเด็น คือ

1) ตรัสรับรองว่า การสงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ 4 ใช้ได้ผลจริงกับบุคคล กลุ่มชน หรือ ชุมชนเล็กใหญ่ ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดังปรากฏใน หัตถกสูตร ว่า หัตถกอุบาสก ชาวเมืองอาฬวี ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและกราบทูลรับว่า การใช้สังคหวัตถุ 4 ได้รับความสำเร็จ อย่างงดงาม และได้รับผลจริง คือ สามารถปกครองบริษัทหมู่ใหญ่ได้อย่างดี ดังเนื้อความดังนี้

...หัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคได้ ทรงแสดงสังคหวัตถุ 4 ประการไว้ ข้าพระองค์สงเคราะห์บริษัทใหญ่นี้ด้วยสังคหวัตถุ 4 ประการเหล่านั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์รู้ว่าผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยทาน ข้าพระองค์ก็สงเคราะห์ด้วยทาน ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยวาจาอ่อนหวาน ข้าพระองค์ก็ สงเคราะห์ด้วยวาจาอ่อนหวาน ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยการประพุดติสิ่งที่เป็นประโยชน์ ข้าพระองค์ก็สงเคราะห์ด้วยการประพุดติสิ่งที่เป็นประโยชน์ ผู้นี้ควรสงเคราะห์ด้วยการวางตัวเสมอ ข้าพระองค์ก็สงเคราะห์ด้วยการวางตัวเสมอ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็

โกศทรัพย์ในตระกูลของข้าพระองค์มีอยู่ ชนทั้งหลายจึงสำคัญถ้อยคำของข้าพระองค์ ว่าควรฟัง ไม่เหมือนของคนจน ฯ

พระพุทธเจ้าตรัสรับว่า

...ถูกแล้วๆ หัตถกะ นี้แลเป็นอุบายที่ท่านสงเคราะห์บริษัทใหญ่ดุกรหัตถกะ จริงอยู่ ใครๆ ก็ตามที่สงเคราะห์บริษัทใหญ่ ในอดีตกาล ก็ล้วนสงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ 4 ประการนี้ และใครๆ ก็ตามที่จักสงเคราะห์บริษัท ในอนาคตกาล ก็ล้วนแต่จักสงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ 4 ประการนี้แล ใครๆ ก็ตามย่อมสงเคราะห์บริษัทใหญ่ในปัจจุบัน ก็ล้วนแต่สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ 4 ประการนี้แล (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 23, ข้อ 114, น. 141)

2) ตรัสรับรองว่า ผู้ใดประพฤติปฏิบัติตามสังคหวัตถุ 4 แล้วย่อมได้รับผลแห่งตน ดังปรากฏในลักขณสูตร ว่า “พระมหาบุรุษ ทำแล้ว ประพฤติแล้ว ซึ่งการให้ 1 ซึ่งความเป็นผู้ประพฤติ ให้เป็นประโยชน์ 1 ซึ่งความเป็นผู้กล่าวคำเป็นที่รัก 1 ซึ่งความเป็นผู้มีพระฉันทะเสมอกัน 1 ให้เป็น ความสงเคราะห์อย่างดีแก่ชนเป็นอันมาก ย่อมไปสู่สวรรค์ด้วยคุณอันตนมิได้ดูหมิ่น” (พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 11, ข้อ 141, น. 108)

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว พระพุทธองค์ทรงกำหนดหลักการสงเคราะห์ไว้ 4 ประการ ได้แก่

1. ทาน หมายถึง การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วย สิ่งของ ตลอดจนให้ความรู้ ความเข้าใจ และศิลปวิทยา

ทานในสังคหวัตถุนี้ มุ่งให้เพื่อสงเคราะห์ผู้รับ มีเจตนาอยู่ที่ผู้รับเป็นสำคัญ เช่น ช่วยเหลือสงเคราะห์ญาติด้วยปัจจัย 4 ให้ทุนหรือทรัพย์สินสิ่งของแก่ผู้ทุกข์ยาก การให้ทานจึงควร ให้ด้วยเมตตา แสดงน้ำใจไมตรี สร้างเสริมมิตรภาพ ให้ด้วยกรุณา ช่วยปลดเปลื้องความทุกข์ ความเดือดร้อน ให้ด้วยมุทิตา ส่งเสริม สนับสนุนผู้ทำความดี มีความเจริญก้าวหน้า (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), 2539, น. 20)

การให้ หรือการสละแบ่งปันสิ่งของของตน เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้น ผู้ให้ย่อมมี วัตถุประสงค์ในการให้ต่างกัน ในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ตรัสแก่พระสารีบุตรว่า การให้ของ

บุคคลนั้นมีเหตุและที่มาแตกต่างกัน บางคนให้เพราะจิตผูกพัน บางคนให้เพราะปรารถนาความสุขในโลกหน้า เป็นต้น ดังพุทธพจน์ว่า

...บุคคลบางคนในโลกนี้ ยังมีความหวังให้ทาน มีจิตผูกพันในผลให้ทาน มุ่งการสั่งสมให้ทาน ให้ทานด้วยคิดว่า เราตายไปจักได้เสวยผลทานนี้ เขาให้ทาน คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก ประทีปและเครื่องอุปโภค แก่สมณะ หรือพราหมณ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 23, 49, น. 43)

...บางคนหวังได้จึงให้ทาน 1 บางคนให้ทานเพราะกลัว 1 บางคนให้ทานเพราะนึกว่าเขาให้แก่เราแล้ว 1 บางคนให้ทานเพราะนึกว่าเขาจักให้ตอบแทน 1 บางคนให้ทานเพราะนึกว่า ทานเป็นการดี 1 บางคนให้ทานเพราะนึกว่า เราหุงหากิน คนเหล่านี้หุงหากินไม่ได้ เราหุงหากินได้ จะไม่ให้ทานแก่คนเหล่านี้ผู้ไม่หุงหากินไม่สมควร 1 บางคนให้ทานเพราะนึกว่า เมื่อเราให้ทานกิตติศัพท์อันงามย่อมพุ่งไป 1 บางคนให้ทานเพื่อประดับปรุงแต่งจิต 1 (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 23, ข้อ 121, หน้า 153)

...บางคนให้ทานเพราะชอบพอกัน 1 บางคนให้ทานเพราะโกรธ 1 บางคนให้ทานเพราะหลง 1 บางคนให้ทานเพราะกลัว 1 บางคนให้ทานเพราะนึกว่าบิดา มารดา ปู่ ย่า ตา ยาย เคยให้มา เคยทำมา เราไม่ควรให้เสียวงศ์ตระกูลดั้งเดิม 1 บางคนให้ทานเพราะนึกว่า เราให้ทานนี้แล้ว เมื่อตายไปจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ 1 บางคนให้ทานเพราะนึกว่า เมื่อเราให้ทานนี้ จิตใจย่อมเลื่อมใส ความเบิกบานใจ ความดีใจ ย่อมเกิดตามลำดับ 1 บางคนให้ทานเพื่อประดับปรุงแต่งจิต 1 (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 23, ข้อ 123, น. 154)

เป็นที่สังเกตว่าวัตถุประสงค์ของผู้ให้ทานนั้นมีมากมาย ซึ่งหากพิจารณาให้เป็นภาพรวมและลึกซึ้ง จะพบว่าแบ่งออกเป็น 2 ประเด็น คือ

ประเด็นที่ 1 ผู้ให้มีวัตถุประสงค์ระดับต้น คือ หวังจะได้รับผลตอบแทนในรูปของวัตถุหรือสิ่งแลกเปลี่ยน อันเป็นสิ่งที่จะเอื้ออำนวยให้มีความสุขในชีวิตประจำวัน

ประเด็นที่ 2 ให้มีวัตถุประสงค์ระดับสูง คือ หวังที่ได้ผลตอบแทนที่เป็นนามธรรม และเป็นไปเพื่อกำจัดกิเลสในตน เช่น การหมดจากความตระหนี่ การกำจัดความโลภในตน เป็นต้น (สมศักดิ์ ดวงสีเสน, 2534, น. 43)

ไม่ว่าการให้ทานจะมีวัตถุประสงค์เป็นอย่างไร สิ่งสำคัญที่พึงทราบคือ การให้ที่เป็นทานนั้น ผู้ให้มุ่งให้แก่ผู้รับ คือให้อย่างมีความผูกพันทั้งผู้ให้และผู้รับ การให้จึงมีความมุ่งหมายมุ่งหวังเพื่อประโยชน์ของผู้รับเป็นสำคัญ แต่ทว่าในทางพุทธศาสนาแม้ว่าการให้ทานจะมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์แก่ผู้รับเป็นสำคัญดังกล่าวไม่ได้หมายความว่าผู้ให้จะไม่ได้ผลประโยชน์ตอบแทนเลย จึงจะให้อะไรก็ตามที่เป็นประโยชน์ต่อผู้รับเพียงอย่างเดียวโดยไม่ได้คำนึงถึงคุณภาพของสิ่งที่จะให้เลยได้ เพราะ “ผู้ให้ของที่พอใจ ย่อมได้ของที่พอใจ ผู้ให้ของที่เลิศ ย่อมได้ของที่เลิศ ผู้ให้ของที่ดี ย่อมได้ของที่ดี และผู้ให้ของที่ประเสริฐ ย่อมเข้าถึงสถานที่ประเสริฐ นรชนใดให้ของที่เลิศ ให้ของที่ดี และให้ของที่ประเสริฐ นรชนนั้นจะบังเกิด ฌ ที่ใด ๆ ย่อมมีอายุยืน มียศ ดังนี้ ฯ” (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 22, ข้อ 44, น. 37)

การให้ทานในเบื้องต้นนอกจากคุณภาพของสิ่งที่จะให้แล้ว ยังต้องคำนึงหรือถึงพร้อมด้วยเจตนาในการให้ ถึงพร้อมด้วยวัตถุที่ให้ และถึงพร้อมด้วยปฏิคาหกคือผู้รับ ซึ่งจะทำให้ได้รับอานิสงส์แห่งการทำทาน เรียกว่า อานิสงส์ 5 ประการ ดังนี้

- 1) ผู้ให้ทานย่อมเป็นที่รักชอบใจของชนหมู่มาก
- 2) สัมบุรุษผู้สงบยอมคบหาผู้ให้ทาน
- 3) กิตติศัพท์อันงามของผู้ให้ทานย่อมขจรทั่วไป
- 4) ผู้ให้ทานย่อมไม่เหินห่างจากธรรมของคฤหัสถ์
- 5) ผู้ให้ทานเมื่อตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 22, ข้อ 35, น. 28-29)

พุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนไม่ใ้บุคคลยึดติด ยึดมั่นกับสิ่งที่ตนเป็นคนทำ เช่นเดียวกันการให้ทาน ผู้ให้การสงเคราะห์ผู้อื่นก็ไม่เพียงหวังผลตอบแทนในการทำทานเพราะหากเรามีเจตนาบริสุทธิ์ คิดช่วยสงเคราะห์ให้เขาพ้นจากความทุกข์ ให้เขาได้รับประโยชน์ ได้รับความสุข อย่างน้อยที่สุดก็คือว่าการได้ช่วยเหลือสงเคราะห์ให้ใครก็ตามได้ประโยชน์ตามที่เขาขาดแคลนอยู่ ย่อมส่งผลต่อให้เรามีจิตใจที่แช่มชื่นเบิกบาน และได้รับอานิสงส์ที่เกิดจากการให้ทาน ดังที่กล่าวมาด้วย

อย่างไรก็ตามการสงเคราะห์ด้วยการให้ทานด้วยสิ่งของแม้จะเป็นสิ่งที่ตรงกับความต้องการของผู้รับการสงเคราะห์ในขณะนั้นแล้ว ผู้สงเคราะห์ก็ไม่พึงหยุดการให้ไว้แต่เพียงสิ่งของ

เท่านั้น ในทางพุทธศาสนานั้นการให้ทานที่ถือว่าเป็นสิ่งที่เหนือกว่าการให้ด้วยวัตถุสิ่งของ คือ การให้ธรรมะเป็นทาน

ธรรมทาน หมายถึง การให้ธรรมะ การให้คำแนะนำ สั่งสอน ให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์ รู้จักความดี ความชั่ว ความถูก ความผิด ตลอดจนแนะนำทางสวรรค์ และนิพพาน เพื่อให้ดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขในชาติ หรือในชาติต่อ ๆ ไป โดยไม่หวังต่ออามิส ลาภยศ สักการะ มีอภัยค้ำประคบด้วยเมตตา กรุณา

พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญการให้ธรรมเป็นทานว่าเป็นเลิศประเสริฐกว่าอามิสทาน ทั้งปวง เพราะการให้ธรรมะนั้นเป็นการให้ที่ยั่งยืนกว่าการให้วัตถุคืออามิส อามิสทานเมื่อให้แล้วย่อมสูญหายหรือหมดสิ้นได้ และสามารถให้ประโยชน์เฉพาะในชาตินี้ได้เท่านั้น ความสุขอันเกิดจากการรับประโยชน์จากวัตถุ จึงมีได้แค่ชั่วครั้งชั่วคราว หรือหากมี ทั้งชาตินี้ย่อมหมดไปในชาตินี้ เพราะเราไม่สามารถนำติดตัวไปได้ในอนาคตชาติ เว้นแต่ความดีเท่านั้นที่นำไปได้

การให้ธรรมะ เป็นการให้ที่ยั่งยืน เพราะธรรมะเป็นนามธรรม เป็นเรื่องของจิตใจ เป็นเรื่องของความดี ผู้ประพฤติตามย่อมได้รับความสุขทั้งชาตินี้และชาติหน้า ธรรมะจึงเป็นเครื่องดับทุกข์ที่ถาวร สมดังพุทธดำรัสว่า “เมื่อใด พระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จอุบัติขึ้นในโลก ทรงส่องแสงสว่าง พระพุทธเจ้าเหล่านั้นทรงประกาศธรรมนี้ อันให้ถึงความสงบระงับทุกข์” (พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 31, ข้อ 526, น. 230)

ในการประกาศธรรมของพระพุทธองค์ พระองค์ทรงเลือกสงเคราะห์ด้วยการให้บุคคล รู้จักประพฤติดี ประพฤติชอบ และการปฏิบัติตามธรรมะ ซึ่งแม้ในบางครั้ง พระองค์อาจสงเคราะห์ด้วยวัตถุ แต่พระองค์ก็ไม่เคยสนับสนุนให้บุคคลสงเคราะห์กันด้วยวัตถุเพียงอย่างเดียว สิ่งสำคัญในการสงเคราะห์ช่วยเหลือกันคือ การสงเคราะห์ด้วยธรรมะ สงเคราะห์ด้วยธรรมทาน หลักธรรมของพระองค์จึงเท่ากับหลักแห่งการสงเคราะห์ เพราะในเนื้อหาธรรมะที่พระองค์ทรงแสดงช่วยทำให้ผู้ประพฤติตามได้รับความสุขที่แท้จริง พระพุทธองค์จึงทรงสรรเสริญอย่างยิ่งในเรื่องการให้ทานด้วยธรรมะ ดังพุทธดำรัสว่า

...ทาน 2 อย่างนี้ คือ อามิสทาน 1 ธรรมทาน 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาทาน 2 อย่างนี้ ธรรมทานเป็นเลิศ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การแจกจ่าย 2 อย่างนี้ คือ การแจกจ่าย อามิส 1 การแจกจ่ายธรรม 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาการแจกจ่าย 2 อย่างนี้ การแจกจ่ายธรรมเป็นเลิศ ดูกรภิกษุทั้งหลาย การอนุเคราะห์ 2 อย่างนี้ คือ การอนุเคราะห์ด้วยอามิส 1 การอนุเคราะห์ด้วยธรรม 1 ดูกรภิกษุทั้งหลาย บรรดาการ

อนุเคราะห์ 2 อย่างนี้ การอนุเคราะห์ด้วยธรรมเป็นเลิศ ฯ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ 25, ข้อ 278, น. 203)

ผู้ให้การสงเคราะห์ในเบื้องต้นอาจให้วัตถุสิ่งของที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานก่อนได้ แต่เมื่อเขาพร้อมแล้วสิ่งที่ควรทำต่อไปคือการสงเคราะห์ด้วยการให้ธรรมเป็นทาน ซึ่งเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้รับการสงเคราะห์ คือ ตนได้รับความสุขจากการให้การสงเคราะห์ซึ่งถือว่าการปฏิบัติธรรมในอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งจะได้อธิบายในส่วนต่อไป ส่วนผู้รับการสงเคราะห์ก็ได้รับความสุขจากการฟังธรรม แล้วนำไปปฏิบัติยอมก่อให้เกิดสุขด้วยเช่นกัน แม้ว่าจะเป็นความสุขชั้นโลกียะหรือความสุขที่อยู่ในโลก แต่หากปฏิบัติให้อยู่ระดับสูงสุดสามารถพัฒนาให้เป็นความสุขในชั้นโลกุตระได้ คือ ผู้ปฏิบัติจะหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงเข้าสู่นิพพาน อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

2. ปิยวาจา หรือเปยยวัชชะ หมายถึง การกล่าววาจาด้วยวาจาที่น่ารัก เป็นที่รัก กล่าววาจาที่ดูดีมีน้ำใจ หรือวาจาชอบซึ่งใจ คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะ อ่อนหวาน อ่อนโยน กล่าวแนะนำ ตักเตือน ให้ความรู้ กล่าวด้วยความจริงใจ ด้วยสัจจะ กล่าวให้เกิดความสามัคคี เกิดไมตรี กล่าวในสิ่งที่เป็นประโยชน์ เหมาะสมกับกาลเทศะ ไม่กล่าวคำหยาบคาย ไม่กล่าวยุยงให้คนแตกกัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

...ดูกรจุนทะ ความสะอาดทางวาจามี 4 อย่าง อย่างไรเล่า ดูกรจุนทะบุคคลบางคนในโลกนี้ ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ อยู่ในสภา ในบริษัท ในท่ามกลางญาติ ในท่ามกลางเสนา หรือในท่ามกลางราชสกุล ถูกผู้อื่นนำไปเป็นพยานซักถามว่า มาเกิด บุรุษผู้เจริญ ท่านรู้สิ่งใดจึงพูดสิ่งนั้น บุรุษนั้นเมื่อไม่รู้ก็บอกว่าไม่รู้ หรือเมื่อรู้ก็บอกว่ารู้ เมื่อไม่เห็นก็บอกว่าไม่เห็น หรือเมื่อเห็นก็บอกว่าเห็น ไม่เป็นผู้กล่าวเท็จทั้งรู้ เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งผู้อื่นบ้าง หรือเพราะเหตุเห็นแก่อามิสเล็กน้อย 1 ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากคำส่อเสียด ฟังข้างนี้แล้วไปบอกข้างโน้น เพื่อทำลายคนหมู่นี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกข้างนี้เพื่อทำลายคนหมู่นี้ สมนคนที่แตกต่างกัน แล้วบ้าง ส่งเสริมคนที่พร้อมเพรียงกันแล้วบ้าง ชอบคนผู้พร้อมเพรียงกัน ยินดีคนผู้พร้อมเพรียงกันเพลิดเพลิดในคนผู้พร้อมเพรียงกัน กล่าววาจาที่ทำให้คนพร้อมเพรียงกัน ๑ ละคำหยาบ เว้นขาดจากคำหยาบ กล่าววาจาที่ไม่มีโทษ เพราะเหตุ ขวนให้รักจับใจ เป็นของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่ พอใจ 1 ละคำเพ้อเจ้อ เว้นขาดจากคำเพ้อ

เจ้อ พุดถูกกาล พุดแต่คำที่เป็นจริง พุดอิงอรรถ พุดอิงธรรม พุดอิงวินัยพุดแต่คำมี
หลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ โดยกาลอันควร 1 ดูกรจุนทะ
ความสะอาดทางวาจามี 4 อย่าง อย่างนี้แล ฯ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง
เล่มที่ 24, ข้อ 165, น. 201)

ฉะนั้น การกล่าวควรกล่าวด้วยเมตตา ทักทายปราศรัยแสดงน้ำใจไมตรี พาที่สุภาพ
การกล่าวด้วยกรุณา เห็นใจ ปลอดภัย แนะนำ ให้คำปรึกษา บอกทางแก้ปัญหา และกล่าวด้วย
มุทิตา กล่าวให้กำลังใจ แสดงการส่งเสริมสนับสนุน

การกล่าวถ้อยคำที่อ่อนหวาน สุภาพ ไพเราะ เป็นการสงเคราะห์ด้วยวาจา ซึ่ง
จำเป็นต้องมีหลักการที่ถูกต้อง คือให้เหมาะสมตามแต่กรณีๆไป หากกล่าวอย่างไม่มีหลักการ อาจ
ก่อให้เกิดอันตรายและความเสียหายได้ เช่น อาจเป็นคำประจบสอพลอ หรือคำหลอกลวงให้ตาย
ใจ ดังนั้นจำเป็นต้องอาศัยสัญจะหรือความจริงใจเข้ามากำกับกับการกล่าววาจาด้วย

นอกจากการกล่าวคำไพเราะแล้ว การวิจารณ์ที่เป็นประโยชน์ก็ถือเป็นการสงเคราะห์
ด้วย ซึ่งก่อนที่จะวิจารณ์นั้นพระพุทธองค์ได้ทรงเตือนว่า ถ้าเห็นว่าการวิจารณ์นั้นมีประโยชน์ ก็ต้อง
ดูกาลเทศะก่อน ดังพุทธดำรัสว่า

...ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในประการหลังนั้น ฟังรู้คำล่วงเกินต่อหน้าใด ไม่เป็นจริง ไม่แท้
ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่ฟังกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้านั้นเป็นอันขาด แม้รู้คำ
ล่วงเกินต่อหน้าใด จริง แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ก็พึงสำเหนียกเพื่อจะไม่
กล่าวคำล่วงเกินต่อหน้านั้น และรู้คำล่วงเกินต่อหน้าใด จริง แท้ ประกอบด้วย
ประโยชน์ ในเรื่องนั้น ฟังเป็นผู้รู้จักกาลเพื่อจะกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้านั้น ข้อที่เรา
กล่าวตั้งนี้ว่า ไม่ฟังกล่าววาทะลับหลัง ไม่ฟังกล่าวคำล่วงเกินต่อหน้า (พระไตรปิฎก
ภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 14, ข้อ 660, น. 269)

3. อัตถจริยา หมายถึง การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ
ประพฤตินสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น เช่น บำเพ็ญสาธารณประโยชน์
ด้วยร่างกาย วาจา และใจ เช่น ช่วยเหลือเพื่อนบ้านในคราวที่มีกิจ ช่วยบอกกล่าววิชาความรู้ เป็น
ต้น

ธรรมะข้อนี้ หมายถึง การปรับปรุงตัวเอง 2 ประเด็น คือ

- 1) การทำตนให้เป็นคนมีประโยชน์
- 2) การทำสิ่งที่มีประโยชน์แก่กัน

การทำตนให้เป็นคนมีประโยชน์ หมายถึง ตั้งตนอยู่ในความดี และทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น ซึ่งมีวิธีการอยู่หลายวิธี เช่น การศึกษาอบรม และการฝึกฝนตนด้วยกำลังกาย ปัญญาและความคิด เพื่อพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่น

ส่วนการทำสิ่งที่มีประโยชน์แก่กัน หมายถึง การทำตนเป็นคนใจกว้าง เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว ทั้งนี้การบำเพ็ญประโยชน์จะต้องไม่ปฏิบัติตนให้เป็นภัยแก่ผู้อื่น หรือเบียดเบียนผู้อื่น และสิ่งสำคัญคือต้องเป็นไปเพื่อผู้อื่นจริงๆ มิใช่จำกัดเฉพาะตน หรือญาติผู้ใกล้ชิด เพราะพระพุทธเจ้าทรงเน้นการทำประโยชน์ที่เป็นโลกัตถจริยา คือ การทำประโยชน์แก่บุคคลในวงกว้าง

ฉะนั้น การทำประโยชน์แก่เขาจึงควรกระทำด้วยเมตตา คือ แบ่งเบาภาระ ร่วมมือ แสดงน้ำใจไมตรี กรุณา คือ นำพาผู้อ่อนแอ หรือตกอยู่ในอันตรายให้หลุดรอดพ้นภัย และมุทิตา คือ ให้กำลังใจสนับสนุนร่วมมือแก่ผู้ทำความดี และกิจกรรมที่เป็นประโยชน์

4. สมานัตตตา หมายถึง ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลายและเสมอในสุขทุกข์ โดยร่วมรับรู้แก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อม เคารพต่อผู้อื่น ไม่แสดงอาการเยอหยิ่งจองหอง หรือดูหมิ่น ไม่ถือตนว่าเป็นใหญ่ รู้จักปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้

หลักธรรมข้อนี้ถือว่ามีส่วนสำคัญต่อการสงเคราะห์เป็นอย่างยิ่ง เพราะถ้าการสงเคราะห์เป็นไปด้วยการวางตัวที่ไม่เหมาะสมไม่เสมอต้นเสมอปลายแล้ว การให้การสงเคราะห์จะประสบความสำเร็จได้ยาก เช่น ผู้ให้การสงเคราะห์มีทัศนคติว่าผู้รับการสงเคราะห์ด้อยกว่า หรือมีศักดิ์ศรีน้อยกว่า และปฏิบัติต่อเขาด้วยความเยอหยิ่งถือตัว การสงเคราะห์ที่จะเกิดขึ้นย่อมเป็นไปด้วยการให้ทานด้วยความไม่บริสุทธิ์ อานิสงส์ที่ผู้ให้การสงเคราะห์จะได้รับก็จะไม่สมบูรณ์ ทั้งผู้ที่รับการสงเคราะห์อาจจะไม่เปิดใจรับทำให้การสงเคราะห์ไม่ประสบผลตามที่มุ่งหวัง

สังคหัตถุญ์ว่าเป็นหลักธรรมสำหรับการสงเคราะห์ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน โดยตรง การที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข จะต้องมีการสงเคราะห์กันตามสมควรและปฏิบัติตนต่อกันอย่างเหมาะสม ในหลักสังคหัตถุญ์จึงเน้นให้มีการแบ่งปันช่วยเหลือกันด้วยวัตถุสิ่งของต่างๆ เมื่อเพื่อนร่วมสังคมมีความทุกข์ ก็ต้องรู้จักเฉลี่ยแบ่งปันกันและกันให้มีความทุกข์น้อยลง หากคนในสังคมไม่ช่วยเหลือแบ่งปันกันแล้ว ก็อาจจะก่อให้เกิดปัญหาในสังคมอย่างอื่น

ตามมา เช่น อาจจะทำให้เกิดการลักขโมย การปล้นจี้ การวิ่งราว เป็นต้น การแบ่งปันวัตถุสิ่งของแก่คนทุกข์ยากจึงเป็นเสมือนการปิดช่องว่างที่มีอยู่ในสังคมได้เป็นอย่างดี

นอกจากการช่วยเหลือกันทางด้านวัตถุแล้ว หลักธรรมข้อนี้ยังแนะนำให้คนในสังคมรู้จักผูกพันด้วยวาจาสุภาพ อันรวมถึงการรู้จักให้กำลังใจซึ่งกันและกัน การสงเคราะห์ผู้ทุกข์ยากนั้น นอกจากเราจะสงเคราะห์ด้วยวัตถุสิ่งของแล้ว กำลังใจก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งสำหรับพวกเขา หากขาดกำลังใจเสียแล้ว วัตถุสิ่งของก็อาจจะไม่มีความหมายมากก็เป็นได้ การสงเคราะห์ทั้งทางกายและทางใจ จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ผู้ที่ตกทุกข์ได้ลำบาก มีพลังที่จะต่อสู้กับสถานการณ์ของชีวิตที่กำลังเผชิญอยู่

อีกสิ่งหนึ่งในหลักสังคหวัตถุคือการให้เรบาบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมหรือชุมชนที่อยู่อาศัย ซึ่งก็นับว่าเป็นสิ่งสำคัญมากเช่นเดียวกับการแบ่งปันวัตถุสิ่งของและการให้กำลังใจซึ่งกันและกัน ในบางกรณีที่เราสามารถทำประโยชน์ได้ เราก็อาจจะเอาแรงกายที่มีอยู่ทำประโยชน์ให้กับสังคมในด้านต่างๆ ตามความรู้ความสามารถ ก็จะสามารถช่วยให้สังคมมีปัญหาน้อยลงได้ นอกจากนั้นแล้วก็ต้องไม่ทำตัวเหนือผู้อื่น รู้จักวางตัวเสมอต้นเสมอปลาย ไม่หยิ่งยโส

หลักสังคหวัตถุทั้ง 4 ประการจึงเป็นวิธีการสงเคราะห์ที่รอบด้านทั้งด้านร่างกายและจิตใจ รวมถึงการเอาแรงกายไปช่วยเหลือพัฒนาสังคมให้มีความอยู่ดีมีสุขมากขึ้น หากใครนำหลักธรรมหมวดนี้ไปปฏิบัติเชื่อแน่ว่า ปัญหาสังคมที่มีอยู่ในเวลานี้จะลดน้อยลงไปอย่างแน่นอน

ค. การสงเคราะห์ตามหลักบุญกิริยาวัตถุ

หลักบุญกิริยาวัตถุ หมายถึง ที่ตั้งแห่งบุญ หรือ เรื่องที่จัดว่าเป็นการทำความดี

หลักธรรมถือว่ามีความเกี่ยวข้องกับบทบาทสงเคราะห์ ทำให้สามารถเข้าใจบทบาทสงเคราะห์ได้ในอีกแง่มุมหนึ่ง หากพิจารณาความหมายของคำว่า บุญ ตามตัวอักษรแล้วมีหลายอย่าง แต่สาระสำคัญของ บุญ หมายถึง “เครื่องชำระสันดาน, ความดี, กุศล, ความสุข, ความประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ, กุศลธรรม” (พระธรรมปิฎก, 2546, น. 112)

หลักธรรมเรื่องการทำบุญ ซึ่งถือกันว่าเป็นการสงเคราะห์ประการหนึ่งที่สำคัญของพุทธศาสนา เพราะการสงเคราะห์นั้นหากมีเจตนาดีที่จะช่วยเหลือให้ผู้รับการสงเคราะห์ได้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นหรือช่วยในสิ่งที่เขาขาดแคลนตรงตามที่เขาต้องการ การกระทำเช่นนั้นย่อมเกิดเป็นบุญกุศล จึงควรจะต้องศึกษาให้เข้าใจเสียก่อน แล้วจึงพิจารณาเพื่อนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง

กล่าวโดยสรุปคือ บุญเป็นการกระทำความดี เว้นจากการทำทุจริตทั้งหลาย ทั้ง กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ซึ่งบุคคลใดกระทำความสุจริตทั้งกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม แล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนและผู้อื่น ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียน และผลจากการชำระจิตใจของผู้ทำบุญย่อมก่อให้เกิดความสุข ความสะอาด บริสุทธิ์ ผ่องแผ้ว และปลอดโปร่ง สมดังพุทธพจน์ที่ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าได้กลัวต่อบุญเลย คำว่าบุญนี้เป็นชื่อแห่งความสุข อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่ารัก น่าพอใจ...” (พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 25, ข้อ 200, น. 150)

วิธีการทำบุญในพุทธศาสนามีข้อปฏิบัติตามหลักบุญกิริยาวัตถุ แต่ในส่วนที่สนับสนุนการสงเคราะห์ที่ผู้วิจัยขอเสนอ คือ ทานมัย หมายถึง การทำบุญด้วยการให้ความรู้ คำแนะนำสั่งสอน ให้วัตถุสิ่งของ เพื่ออนุเคราะห์ สงเคราะห์แก่ผู้ขัดสน ขาดแคลน ผู้ตกทุกข์ได้ยาก หรือผู้ประสบภัยพิบัติต่างๆ เช่น บริจาคเงินแก่ผู้ประสบภัยน้ำท่วม บริจาคเงินเพื่อเป็นสาธารณกุศล หรือแม้แต่การบริจาคบำรุง พระศาสนา เช่น ถวายอาหารแก่พระสงฆ์ การบริจาคเงินบำรุงวัด เป็นต้น ก็ถือว่าเป็นการทำบุญอันเกิดจากการให้ด้วย

อย่างไรก็ตามการทำบุญตามหลักพุทธศาสนา เน้นให้บุคคลสร้างบุญให้เกิดขึ้นในใจตนเสียก่อน แล้วจึงแผ่ไปยังผู้อื่น ด้วยการช่วยเหลือ สงเคราะห์ บำเพ็ญประโยชน์ หรือที่เราเรียกว่า ให้ความสุขแก่ตัวเองและแก่บุคคลรอบข้าง สงเคราะห์ตนเองและสงเคราะห์คนรอบข้างนั่นเอง

การทำความดีตามหลักพระพุทธานั้นวิธีที่ทำได้ง่ายและเห็นเป็นรูปธรรมมากที่สุดก็คือการให้ การแบ่งปันช่วยเหลือสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน หากสังคมปราศจากการสงเคราะห์กันแล้ว ก็จะทำให้เกิดปัญหาตามมามากมาย ถึงแม้ว่าชาวพุทธจำนวนมากจะนิยมทำบุญให้ทานกับพระสงฆ์มากกว่าทำบุญกับฆราวาสทั่วไปก็ตาม แต่พระสงฆ์ก็ได้นำสิ่งของที่เขาทำบุญนั้นไปช่วยเหลือสังคมอีกทอดหนึ่ง พระสงฆ์จึงเป็นเหมือนกับตัวเชื่อมระหว่างผู้ที่มีความร่ำรวยและผู้ที่กำลังตกทุกข์ได้ยาก พระสงฆ์ได้ช่วยปิดช่องว่างระหว่างคนรวยและคนใจ ทำให้ปัญหาที่มีอยู่ในสังคมนั้นลดน้อยลง นอกจากนั้นแล้วพระสงฆ์ก็ยังได้สงเคราะห์ด้วยการให้ธรรมเป็นทานเพิ่มขึ้นไปด้วย เป็นการหล่อเลี้ยงจิตใจของผู้ที่กำลังทุกข์ยากได้ชุ่มฉ่ำขึ้นมาได้

การให้ทาน เป็นคำสอนสำคัญอย่างมากในพระพุทธศาสนา เพราะมันช่วยทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคมเป็นไปอย่างสงบสุข ซึ่งตรงกันข้ามกับการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกัน ซึ่งทำให้คนในสังคมมีแต่ความทุกข์ความขัดแย้ง หากคนในสังคมมีการให้ทาน มีการแบ่งปันช่วยเหลือกันมากเท่าใด ก็จะทำให้ปัญหาความทุกข์ยาก ปัญหาความยากจน ปัญหาการลักขโมย ปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวง ที่มีอยู่ในสังคมลดน้อยลงไปมากเท่านั้น

2.3 บทบาทของพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ประชาชนในปัจจุบัน

คำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาทั้งฝ่ายธรรมและวินัย ได้กำหนดให้ชีวิตของพระสงฆ์เกี่ยวเนื่องผูกพันอยู่กับสังคมโดยพื้นฐานทีเดียว ด้วยรูปแบบความสัมพันธ์ภายในของสังคมสงฆ์แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ความสัมพันธ์ภายในสังคมระหว่างพระภิกษุด้วยกันเอง และความสัมพันธ์ภายในสังคมส่วนรวมระหว่างสงฆ์กับคฤหัสถ์ กล่าวคือ

1) ความสัมพันธ์ภายในสังคมสงฆ์ เห็นได้จากบทบัญญัติต่างๆในวินัยของสงฆ์ให้มีการอยู่รวมกันเป็นวัด หรือสำนักสงฆ์ กำหนดเขตสีมา อุโบสถ การปวารณา กาลกฐิน พุทธบัญญัติที่ให้พระสงฆ์เป็นใหญ่ในกิจการต่างๆ ซึ่งเรียกว่า สังฆกรรม มีการอุปสมบท การระงับอธิกรณ์ เป็นต้น ตลอดจนถึงข้อกำหนดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ภายในคณะสงฆ์ โดยมีการเคารพกันตามอาวุโส

2) ความสัมพันธ์กับสังคมคฤหัสถ์ พระภิกษุกำหนดให้ฝากชีวิตไว้กับคฤหัสถ์ตามข้อวินัย ทั้งนี้เพราะพระภิกษุ คือ ผู้อุทิศตนให้แก่การศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง จะต้องละเว้นความสุขและความสะดวกสบายในการครองเรือน จึงเป็นบุคคลที่น่าเคารพยกย่องสรรเสริญของคฤหัสถ์ จึงช่วยเหลือท่านให้ได้ปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ด้วยการถวายอาหาร ปัจจัยต่างๆที่จำเป็นต่อการยังชีพ ส่วนพระภิกษุก็ตอบแทนคฤหัสถ์ด้วยความเมตตา กรุณา และนำเอาหลักธรรมมาเผยแผ่อบรมสั่งสอน จนเป็นหลักว่า พระสงฆ์อาศัยคฤหัสถ์ด้านอาวาสถาน คฤหัสถ์อาศัยพระสงฆ์ด้านธรรมทาน อันเป็นการอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อนำไปสู่การสิ้นทุกข์ทั้งสองฝ่าย (พระราชวรมนี, 2523, น. 14)

โดยเหตุที่พระภิกษุสงฆ์มีความสัมพันธ์กับสังคมเช่นนี้ พระพุทธเจ้าจึงกำหนดหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์ไว้ 2 ด้าน คือ

ก. หน้าที่ต่อตนเอง คือ ต้องศึกษาพระธรรมให้รู้และเข้าใจคำสั่งสอนจนบรรลุผลสำเร็จเป็นขั้นๆตามระดับความสามารถและแนะนำผู้อื่นได้ด้วย ส่วนการปฏิบัติก็คือ ปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่อความบริสุทธิ์ของสถาบันสงฆ์และเพื่อสืบพระศาสนาต่อไป

ข. หน้าที่ต่อผู้อื่น คือ พระภิกษุสงฆ์พึงกระทำเพื่อประโยชน์แก่สังคม 3 ด้านใหญ่ คือ

- (1) บทบาททางการศึกษา
- (2) บทบาททางการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- (3) บทบาททางการสงเคราะห์ (ไพศาล ปันแดน, 2538, น. 12-14)

จากหน้าที่และบทบาทดังกล่าวของพระสงฆ์จะเห็นว่าหน้าที่ต่อผู้อื่นนั้นเป็นไปเพื่อการสงเคราะห์ประชาชน ซึ่งเป็นไปตามแบบอย่างที่พระพุทธเจ้าทรงกระทำกล่าวคือ ครั้งหนึ่งขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหารใกล้กรุงราชคฤห์ และได้เสด็จออกบิณฑบาต ทรงพบสิงคาลมาณพกำลังไหว้ทิศทั้ง 6 อยู่ จึงแสดงธรรมว่าด้วยความหมายของทิศ และในธรรมหมวดนี้ได้ทรงกล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ที่พึงมีต่อประชาชน ดังนี้

- (1) ห้ามปรามประชาชนไม่ให้ทำความชั่ว
- (2) สอนให้ประชาชนทำความดี
- (3) อนุเคราะห์ประชาชนด้วยความปรารถนาดี
- (4) แสดงธรรมให้ประชาชนฟังสิ่งที่ยังไม่ได้ฟัง
- (5) อธิบายธรรมที่ประชาชนเคยฟังมาแล้วให้แจ่มแจ้ง
- (6) บอกทางสวรรค์ คือ ทางดำเนินชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้ (พระไตรปิฎก

ภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 11, ข้อ 204, น. 130-131)

บทบาทหน้าที่ที่พระพุทธเจ้าทรงสอนดังกล่าวจะเห็นว่าทรงเน้นไปที่การแสดงธรรมสั่งสอนประชาชน ส่วนข้อ 3 เป็นเรื่องของการสงเคราะห์ประชาชนด้วยความปรารถนาดี

ด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมที่พระสงฆ์อยู่ร่วมพึ่งพิงอาศัยกันกับประชาชนในระบบทางสังคม และบทบาทหน้าที่ตามคำสอนของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์จึงมีบทบาทที่สำคัญอีกประการ คือ ให้การสงเคราะห์ประชาชนในรูปแบบต่างๆ ด้วยสภาพปัญหาทางสังคมปัจจุบันที่บีบคั้นต่อการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็นปัญหาการขาดแคลนทรัพยากร ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ปัญหาภัยธรรมชาติ ตลอดจนปัญหาความไม่สามัคคีกันของชนในชาติ ส่งผลให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อนทั้งทางร่างกายและจิตใจ การเผชิญสภาพชีวิตของประชาชนเช่นนี้ พระสงฆ์จึงเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการให้การสงเคราะห์ประชาชนด้วยวิธีการสงเคราะห์ด้านต่างๆ

จากสภาพสังคมไทยที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตทำให้บทบาทของพระสงฆ์มีบทบาทที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคม บทบาทนั้นก็คือ บทบาทในการให้การสงเคราะห์แก่ประชาชนในด้านต่าง ๆ เพิ่มเติมจากบทบาทพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ประชาชนในสมัยพุทธกาล แต่ไม่ว่าบทบาทของพระสงฆ์จะแตกต่างหรือเพิ่มเติมจากสมัยพุทธกาลไปมากเพียงใด หากพิจารณาถึงสิ่งที่เป็นจุดร่วมกันประการหนึ่งคือ การสงเคราะห์เพื่อช่วยให้ประชาชนพ้นจากความทุกข์ โดยเบื้องต้นอาจช่วยให้พ้นจากความทุกข์ที่เขา กำลังประสบอยู่ จากนั้นก็ค่อยให้การสงเคราะห์ด้วยธรรมทานเพื่อบรรลुหรือพ้นจากทุกข์ที่จริงต่อไป

ในปัจจุบันมีพระสงฆ์จำนวนมากที่ทำการสงเคราะห์ประชาชนไปพร้อม ๆ กับการเผยแผ่ธรรมะ แต่ในงานวิจัยนี้จะนำเสนอเพียงบางตัวอย่างเท่านั้น ไม่สามารถที่จะกล่าวถึงพระสงฆ์ทุกรูปที่ทำการสงเคราะห์ประชาชนในรูปแบบต่าง ๆ ไปพร้อมกับการเผยแผ่ธรรมะได้ เพราะในประเทศไทยปัจจุบันมีพระสงฆ์ที่มีลักษณะเช่นนี้อยู่จำนวนมาก จึงขอกล่าวถึงพระสงฆ์บางรูปพอเป็นตัวอย่างเท่านั้น เช่น

ตัวอย่างที่ 1 คือ พระสุวรรณ คุเวสโก ฌ ศุณย์กสิกรรมธรรมชาติเศรษฐกิจพอเพียง วัดป่ายาง หมู่ 4 ต.ท่าจี่ว อ.เมือง จ.นครศรีธรรมราช ท่านได้ทำให้วัดเป็นศูนย์กลางแห่งการพัฒนาชุมชนป่ายางครั้งใหม่ วัดป่ายางมีบาทสำคัญในการฟื้นจิตใจชาวป่ายาง นำคนเข้าสู่วิถีธรรม ฟื้นฟูระบบการออมระดับครอบครัว พัฒนาระบบสวัสดิการชุมชน ฟื้นฟูระบบการเกษตรของชาวป่ายาง ให้เข้าวิถีของการพึ่งพาตนเองอย่างสอดคล้องกับยุคสมัยปัจจุบัน และขยายสู่ชุมชนอื่นอย่างเป็นทางการถาวร

ตัวอย่างที่ 2 คือ พระอาจารย์สุบิน ปณิโต ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดไผ่ล้อม อ.เมือง จ.ตราด ได้ก่อตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เป็นเวลากว่า 17 ปี มีสมาชิกทั้งจังหวัดตราดอยู่กว่า 50,000 คน วัตถุประสงค์สำคัญของการกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ คือ การใช้ธรรมะนำเงิน เพื่อให้เงินเป็นทางผ่านที่จะก่อให้เกิดการประสานกลุ่มคนรวมกัน เพื่อสร้างท้องถิ่นให้เข้มแข็งยั่งยืน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาจิตใจ ให้อัจฉริยะใช้ชีวิตการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข รู้จักช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน

ตัวอย่างที่ 3 คือ พระอธิการอเนก จันทปญญ์ ท่านเป็นผู้นำในการต่อสู้เพื่อรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในท้องถิ่น โดยยึดมั่นในหลักสันติธรรม ดำเนินงานด้วยการใช้กุศโลบายทางพระพุทธศาสนาผสมผสานกับวิถีแห่งจารีตประเพณีท้องถิ่น แสวงหาทางในการแบ่งปันการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันอย่างเกื้อกูล เป็นผลให้ชุมชนเกิดสำนึกรักและภาคภูมิใจในถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเอง ท่านได้นำชุมชนต่อสู้กับการคุกคามจากการรุกป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวอย่างล้มด้วยหนทางแห่งความเมตตาและอหิงสา เพื่อปกป้องผืนป่า แหล่งต้นน้ำลำธาร และวิถีชุมชนของอำเภอฝาง และทำให้สังคมหันมาตระหนักว่าภัยต่อสิ่งแวดล้อมนั้นอาจมาจากสิ่งที่เราไม่คิดถึง กรณีของท่านจึงได้ให้การสงเคราะห์ชาวบ้านด้วยการให้ความรู้และแรงจูงใจให้ประชาชนในพื้นที่เห็นพิษภัยจากการทำเกษตรด้วยการใช้สารเคมีที่ค่อย ๆ สร้างความเสียหายให้เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ แล้วท่านจึงได้นำชาวบ้านเริ่มการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าในท้องถิ่นไปพร้อม ๆ กับการเผยแผ่ธรรมะ

ตัวอย่างที่ 4 คือ พระโสภณพุทธิธาดา ปัจจุบันจำพรรษา ณ ศูนย์การศึกษาและปฏิบัติธรรมคณะสงฆ์หมู่ 5 บ้านจัดสรรสามัคคี ต.คลองน้ำใส อ.อรัญประเทศ ผลงานด้านอื่นนอกจาก

งานด้านศาสนา คือ เป็นผู้ดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริ เช่น การจัดสวัสดิการชุมชน การจัดตั้งธนาคารข้าวซ้อมมือ ร้านสวัสดิการของชาวบ้าน โครงการสมุนไพรรักษาโรค เป็นแกนนำให้ชาวบ้านหากินแบบพึ่งพาตนเอง โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และพัฒนาคุณภาพชีวิตให้แก่ชาวบ้านคลองน้ำใส ท่านจึงนับว่าเป็นพระภิกษุนักพัฒนาที่มีบทบาทสำคัญบริเวณแนวชายแดนไทย-กัมพูชา

ตัวอย่างที่ 5 คือ พระครูพิพิธประชานาถ (หลวงพ่อนาน) ท่านเป็นเจ้าของวัดสามัคคี ต.ท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์ ท่านเป็นผู้คิดวิธีทำลายวงจรหนี้สินให้ชาวบ้านลด ละ เลิก อบายมุข จัดตั้งโครงการสหบาลข้าวจนเป็นผลสำเร็จ แล้วเผยแพร่ไปอีกหลายจังหวัด สร้างจิตสำนึกให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงการพึ่งพาตนเอง ต่อมาท่านได้ปรับประยุกต์ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้เป็นแกนนำในการระดมทุน เช่น บุญเทศน์มหาชาติ บุญเข้าพรรษา บุญทอดผ้าป่า เป็นต้น และได้จัดตั้งสหบาลคน เพื่อเป็นการรวมพลังชาวบ้านในการทำนากระชดมิตรที่ได้ผลดียิ่ง ท่านเป็นพระที่มีปรัชญาในการบริหารงานบุคคลได้อย่างเยี่ยมยอด เป็นแกนนำชี้แนะแนวทาง โดยยึดหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์กับแนวคิดที่เป็นภูมิปัญญาของท่านจนประสบความสำเร็จ ทุกคนต่างขนานนามท่านว่าเป็นพระนักพัฒนา

ตัวอย่างที่ 6 พระอุดมประชาท (หลวงพ่อดองกต) วัดพระบาทน้ำพุ จ.ลพบุรี เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่เป็นบทบาทของพระสงฆ์ในการสงเคราะห์ผู้ติดเชื้อ เอช-ไอ-วี โดยให้การดูแล เยียวยาผู้ติดเชื้อ HIV ซึ่งการให้การดูแลนั้นมีพระสงฆ์ แพทย์ พยาบาล อาสาสมัครเป็นผู้ดูแลร่วมกัน ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ ให้บริการสาธารณสุข สงเคราะห์ทั้งที่พัก อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค โดยไม่มีการเรียกเก็บค่าใช้จ่าย (สืบค้นเมื่อวันที่ 17 เมษายน 2553, จาก <http://www.crs.mahidol.ac.th/thai/theravade39.htm>)

ตัวอย่างของพระสงฆ์ที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น ท่านใช้การสงเคราะห์เป็นเครื่องมือในการดึงประชาชนเข้าหาธรรมะ โดยในขั้นแรกท่านสอนให้ประชาชนรู้จักพึ่งตนเอง และช่วยให้เขามีปัจจัย 4 เพียงพอในการดำเนินชีวิต พร้อมกับสอดแทรกธรรมไปกับการดำเนินชีวิต ให้เขารู้จักใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ตามหลักการของพุทธศาสนา การเผยแผ่ธรรมแบบนี้ จึงนับว่าเป็นวิธีการที่ได้ผลดียิ่งวิธีหนึ่งในยุคที่เศรษฐกิจของโลกประสบกับปัญหา

จะเห็นว่า บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันที่มีต่อสังคมนั้นมีมากมายหลายด้าน ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันที่มีต่อสังคมดังต่อไปนี้

วันชัย ปานจันทร์ ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบัน ซึ่งแยกออกได้เป็น 5 ประเภทใหญ่ๆ อันได้แก่ บทบาทด้านสวัสดิการ บทบาทด้านจริยธรรม บทบาทด้านการศึกษา บทบาทด้านอาชีพ และบทบาทด้านสุขภาพอนามัย รายละเอียดของบทบาทดังกล่าว สรุปได้ดังนี้

-ด้านสวัสดิการ

สรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้คือ

1. การจัดตั้งสุขศาลา สถานเอนามัย หรือโรงพยาบาลประจำหมู่บ้าน/ตำบลของรัฐ ภายในวัดหรือในเขตวัด

2. การสร้างที่อ่านหนังสือพิมพ์ ห้องสมุด พิพิธภัณฑน์ในวัด

3. การสร้างบ่อน้ำดื่ม น้ำใช้ น้ำประปาของหมู่บ้าน สถานที่ของวัดเป็นที่จัดตั้ง

4. การก่อสร้างถาวรวัตถุ ได้แก่ การสร้างถนน สะพาน ศาลา อาคารเรียน กุฏิ โรงเรียนปริยัติ ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน และห้องสมุดหมู่บ้าน

-ด้านจริยธรรม

สรุปเป็นข้อๆ ได้ดังนี้

1. การจัดให้มีการทำบุญสมาทานศีล และฟังพระธรรมเทศนาทุกวันธรรมสวนะ หรือ วันพระ

2. การจัดให้ประชาชนบางกลุ่มได้มีโอกาสทำวัตร สวดมนต์ เจริญจิตภาวนาหรือ ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานที่วัดเป็นประจำ

3. การจัดให้มีการทำบุญตามประเพณีในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันเทศกาล ของท้องถิ่น

4. การจัดให้มีการบรรพชาอุปสมบทตามประเพณีหรือการจัดให้มีการบรรพชา สามเณรภาคฤดูร้อนแก่นักเรียนหรือเด็กภายในหมู่บ้านตำบลนั้นๆ

5. การจัดตั้งหน่วยพุทธมามกะผู้เยาว์ ให้เรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์หรือจัด สอนศีลธรรมแก่นักเรียนและประชาชนในวัด

6. การจัดสอนกัมมัฏฐานแก่นักเรียนในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในวัด

7. การจัดกิจกรรมอย่างอื่น ๆ ที่เป็นการให้ความรู้ทางศาสนา ศีลธรรม และแนวทาง ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

-ด้านการศึกษา

ปัจจุบัน สถาบันสงฆ์มีบทบาทในด้านการศึกษาคือต่อสังคม ทั้งส่วนที่เป็นฆราวาสเป็น สามเณรและบวชเป็นพระ โดยจัดตั้งโรงเรียนขึ้นในวัดหรืออยู่นอกวัด แต่อยู่ในความดูแล

อนุเคราะห์ของพระสงฆ์ ในรูปแบบของโรงเรียนพระปริยัติธรรมบ้าง โรงเรียนสามัญศึกษาบ้าง และระดับมหาวิทยาลัยบ้าง นอกจากนี้ ยังมีพระสงฆ์เป็นจำนวนมากที่ออกไปสอนหนังสือตามโรงเรียนต่าง ๆ โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่ไปในนามของ “ครูพระสอนศีลธรรม” ในโครงการของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งพระสงฆ์เหล่านี้ สอนทั้งวิชาที่เกี่ยวกับศีลธรรม และวิชาการอื่น ๆ

-ด้านอาชีพ

บทบาทของพระสงฆ์ในการช่วยเหลือด้านอาชีพแก่สังคมในอดีต จะพบได้จากงานศิลปกรรมต่าง ๆ ที่มีการสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งล้วนแต่มีพระสงฆ์เป็นผู้ถ่ายทอดทั้งสิ้น และสิ่งเหล่านี้ได้สร้างอาชีพให้แก่ผู้คนมากมายมาหลายชั่วคน ปัจจุบันอาชีพที่เกิดจากงานศิลปกรรมก็ยังคงดำรงอยู่ และพระสงฆ์ก็ได้มีบทบาทด้านอาชีพแก่สังคมในรูปแบบต่าง ๆ เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะเป็นผู้นำในการจัดโครงการต่าง ๆ ที่ช่วยสร้างเสริมอาชีพให้แก่ชาวบ้าน เช่น โครงการเวทีบำเพ็ญประโยชน์ของมูลนิธิวัดสวนแก้ว ได้จัดเป็นศูนย์ฝึกอาชีพให้แก่ผู้ที่เข้ามาพักอาศัยและผู้สนใจแต่มีฐานะยากจนให้มีโอกาสเข้ารับการฝึกอาชีพจากทั้งองค์กรภาครัฐและเอกชน เป็นการบริการแบบให้เปล่า ไม่เสียค่าบริการใด ๆ ทั้งสิ้น

-ด้านสุขภาพอนามัย

ปัจจุบันพระสงฆ์ได้ทำงานสังคมสงเคราะห์ชาวบ้านในด้านสุขภาพอนามัยหรือในด้านการให้การรักษาผู้ป่วย มีอยู่หลายรูป เช่น พระครูวิจิตรธัญญกุล เจ้าอาวาสวัดม่วงแก้ว ต.ฝั่งบ่อ อ.หนองเสือ จ.ปทุมธานี ท่านได้ผ่านโครงการฝึกอบรมหมอพระที่วัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร ทำให้ท่านได้เข้าใจถึงการวินิจฉัยโรค การใช้เครื่องมือแพทย์และการฆ่าเชื้อโรค และได้ทำการรักษาพยาบาลผู้ป่วยซึ่งไม่สามารถพึ่งบริการจากรัฐได้ สำนักสงฆ์วัดถ้ำกระบอก จังหวัดสระบุรี เป็นวัดที่ให้การช่วยเหลือผู้ที่ติดยาเสพติด ได้มีการบำบัดอาการติดยาและฟื้นฟูสุขภาพทั้งกายและใจของผู้ป่วย (วันชัย ปานจันทร์, 2545, น. 25-36)

อรรถชัย สกลสุภาภรณ์ ได้แบ่งบทบาทพระสงฆ์ต่อสังคมออกเป็น 4 ด้าน คือ ด้านสวัสดิการ ด้านจริยธรรม ด้านให้การศึกษาด้านอาชีพ สรุบบทบาทแต่ละด้านดังนี้

-ด้านสวัสดิการ คือ การใช้เสนาสนะภายในวัดหรือการจัดกิจกรรมอื่นๆ ภายในวัด เช่น การตั้งสภาตำบล ใช้เป็นที่ประชุมของราชการ เป็นที่ประชุมเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน ตำบล ของท้องถิ่นในด้านต่างๆ ใช้ศาลาการเปรียญหรือบริเวณวัดเพื่ออำนวยความสะดวกต่างๆ ให้แก่ราชการ ให้ประชาชนชาวบ้านเจ้าของวัดมาร่วมรับบริการจากรัฐบาล หรือการจัดกิจกรรมสู่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสทางสังคม ให้ได้รับการฝึกฝนพัฒนาศักยภาพของตน เช่น การช่วยเหลือเด็กกำพร้า เด็กเร่ร่อน เด็กที่มาจากครอบครัวยากจน พระสงฆ์แบ่งที่ดินวัดให้จัดตั้งสถานศึกษา สถานิอนามัย

ห้องสมุด พิพิธภัณฑน์ ที่ตั้งของหน่วยราชการ ปรึกษาหมู่บ้าน และจัดกิจกรรมสาธารณประโยชน์ต่างๆ เช่น เมื่อคราวเกิดอุทกภัย พระสงฆ์ได้จัดการรวบรวมเครื่องอุปโภคจากผู้มีจิตศรัทธา แล้วนำไปช่วยเหลือผู้ประสบภัยในสถานที่ต่างๆ เป็นต้น

-ด้านจริยธรรม คือ การให้ธรรมเป็นทาน ซึ่งปัจจุบันมีหน่วยงานของพระสงฆ์หลายหน่วยงาน ที่ทำหน้าที่อย่างเป็นระบบ คือ งานพระธรรมทูตและงานพระธรรมจาริก ทำหน้าที่ปลุกฝังจริยธรรม เพื่อความสงบทางอารมณ์ เป็นการฝึกจิตให้มีคุณภาพ มีสมรรถภาพจิตที่ดี เช่น มีเมตตา กรุณา ชันดี มีหิริโอตตปปะ เป็นต้น

-ด้านการศึกษา ปัจจุบันบทบาทด้านการศึกษาของพระสงฆ์เป็นที่เด่นชัดมากมาย เช่น การสอนเด็กเล็กในศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด ซึ่งพระเป็นผู้ก่อตั้งด้วยหรือให้การสนับสนุนในการก่อตั้ง โรงเรียนพุทธศาสนวันอาทิตย์ เป็นโรงเรียนสอนวิชาการทางด้านศาสนา และครูสอนวิชาศีลธรรมในสถานศึกษาฯ เช่น กลุ่มพระธรรมวิทยากร ซึ่งเป็นกิจกรรมของพระนักศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ นอกจากนั้นยังจัดการศึกษาให้กับเด็ก ที่ไม่สามารถเข้าสู่ระบบการศึกษาของรัฐได้ โดยอาศัยการบวชเรียนที่เรียกว่า พระปริยัติธรรมแผนกสามัญ เป็นการเรียนตั้งแต่ประถมจนถึงระดับมัธยมศึกษาจนถึงมหาวิทยาลัยสงฆ์ นอกจากนี้แล้วยังมีมูลนิธิการกุศลของวัดต่างๆ ที่ให้ทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียนที่ยากจน ทั้งแบบต่อเนื่องและเป็นรายปี

-ด้านอาชีพ คือ พระสงฆ์ได้จัดการอบรม ฝึกหัดให้ชาวบ้านประกอบงานด้านอาชีพ เช่น โครงการการเกษตรเพื่อการบริโภค พระสงฆ์สนับสนุนหน่วยงานทั้งของรัฐและเอกชนให้เข้ามาอบรมวิชาชีพแก่ชาวบ้าน โดยใช้สถานที่วัดเป็นที่ทำการฝึกอบรมหรือให้การสนับสนุนด้านเงินทุน ด้านการให้คำแนะนำปรึกษาแก่คนในชุมชน หรือหน่วยงานของรัฐ และเอกชนที่เข้ามาใช้พื้นที่วัดนั้น (อรรถชัย สกลสุภาภรณ์, 2542, น. 34-46)

งานวิจัยเรื่อง บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของกรมการศาสนา ได้แบ่งบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อชุมชนออกเป็น 6 ด้าน คือ 1. ด้านการศึกษา 2. ด้านการเผยแผ่ธรรม 3. ด้านสังคมสงเคราะห์ 4. ด้านการพัฒนาจิตใจ 5. ด้านสืบสานวัฒนธรรม 6. ด้านส่งเสริมและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม สรุปบทบาทแต่ละด้านดังนี้

-ด้านการศึกษา

ปัจจุบันบทบาทพระสงฆ์ในการศึกษา สามารถแบ่งได้ดังนี้ (1) ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์, (2) โรงเรียนพุทธศาสนวันอาทิตย์, (3) ธรรมศึกษา, (4) ครูสอนศีลธรรมในโรงเรียน หรือพระธรรมวิทยากร, (5) การศึกษาพระปริยัติธรรม, (6) การจัดการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์

-ด้านการเผยแผ่ธรรม

บทบาทของพระสงฆ์ในการเผยแผ่ธรรมสามารถแบ่งได้ 3 ประการใหญ่ๆ คือ

- 1) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นพระธรรมจาริก คือ พระสงฆ์ที่ไปปฏิบัติงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาในท้องที่จังหวัดต่าง ๆ ของประเทศไทย
- 2) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นพระธรรมทูต คือ พระสงฆ์ที่ผ่านการอบรมหลักสูตรพระธรรมทูต แล้วเดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ
- 3) การเผยแผ่พระพุทธศาสนาโดยทั่วไป ได้แก่ การเทศน์ หรือการบรรยายธรรมในโอกาสต่าง ๆ การเผยแผ่โดยผ่านสื่อต่าง ๆ และการเผยแผ่ที่ควบคู่ไปกับการพัฒนาในด้านอื่น ๆ

-ด้านสังคมสงเคราะห์

บทบาทของพระสงฆ์ด้านการสังคมสงเคราะห์สามารถแบ่งได้ 5 ด้านด้วยกันคือ

- (1) ด้านการศึกษา, (2) ด้านการสาธารณสุข, (3) ด้านการพัฒนาจิตใจของประชาชน, (4) ด้านการสงเคราะห์ทางจิต คือ การช่วยบรรเทาปัญหาและช่วยส่งเสริมสุขภาพจิตของประชาชน, และ (5) ด้านการพัฒนาท้องถิ่น

-ด้านการพัฒนาจิตใจ

ด้านการพัฒนาจิตใจ คือ การฝึกอบรมจิตใจให้สงบ ผ่องใส ด้วยการเจริญจิตภาวนา หรือ เรียกว่า ปฏิบัติกัมมัฏฐาน มี 2 ประการ คือ สมถภาวนา การทำจิตใจให้สงบ และวิปัสสนาภาวนา การทำให้เกิดการรู้แจ้งเห็นจริง

-ด้านสืบสานวัฒนธรรม

พระสงฆ์มีส่วนช่วยในการสืบทอดศิลปกรรมต่าง ๆ ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปกรรมประเภทงานจิตรกรรม งานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ตลอดจนวัฒนธรรมด้านนามธรรม ได้แก่ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ

-ด้านส่งเสริมและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

มีหลักธรรมมากมายที่แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งธรรมชาติแวดล้อมที่มนุษย์ต้องอาศัยในการดำรงชีวิต ประกอบกับพระสงฆ์มีอิทธิพลทางความคิดและจิตวิญญาณต่อชาวบ้าน จึงเป็นการถ่ายทอดแนวคิดด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติให้แก่ชาวบ้านไปโดยปริยาย (สืบค้นเมื่อวันที่ 17 เมษายน 2553, จาก <http://www.dra.go.th/emedial/bookdetailphp?book=100>)

จากความข้างต้นผู้วิจัยสรุปว่า บทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันที่มีต่อสังคมนั้นสามารถจัดแบ่งออกเป็น 7 ด้านด้วยกันคือ 1. บทบาทด้านสวัสดิการ 2. บทบาทด้านจริยธรรม

3. บทบาทด้านการศึกษา 4. บทบาทด้านอาชีพ 5. บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ 6. บทบาทด้านสุขภาพอนามัย และ 7. บทบาทด้านส่งเสริมและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

สรุปบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันที่มีต่อสังคมสามารถจัดแบ่งออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังกล่าว การปฏิบัติงานของพระสงฆ์ในแต่ละด้าน พระสงฆ์ยังต้องกระทำหลายบทบาทในเวลาเดียวกัน พระสงฆ์ที่มีบทบาทดังกล่าวในวันหนึ่ง ๆ นั้นจะต้องทำหน้าที่หลายบทบาท คือ นอกจากศึกษาหาความรู้ให้ตนเองแล้วยังต้องทำหน้าที่ในฐานะผู้ให้บริการในเรื่องอื่น ๆ ทั้งภายในวัดและนอกวัด ไม่ว่าจะเป็นการศึกษากับพระสงฆ์ สามเณร ภายในวัดแล้ว ยังต้องทำหน้าที่ให้บริการชาวบ้านอีก เช่น การเผยแพร่หลักคำสอนและกิจกรรมทางศาสนาอื่น ๆ อีกมากมาย